

Žene Srebrenice

Rakić, Aurora

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:045653>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-01**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA ETNOLOGIJU I KULTURNU ANTROPOLOGIJU

Žene Srebrenice – (vizualna) manipulacija narativa

Diplomski rad

Studentica: Aurora Rakić

Mentor: dr. sc. Ivona Grgurinović

Zagreb, Srpanj 2023.

IZJAVA O AUTORSTVU

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Žene Srebrenice – (vizualna) manipulacija narativa“ izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice dr. sc. Ivone Grgurinović. Svi podaci u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

SADRŽAJ

UVOD	4
ŽENE SREBRENICE	7
TEORIJSKI OKVIR	11
POSTKOLONIJALNA TEORIJA, SVIJEST ZA SEBE I AGENCIJA	12
FEMINISTIČKA ANTROPOLOGIJA I INTERSEKCIONALIZAM	16
ANTROPOLOGIJA MEDIJA I REPREZENTACIJA	17
VIZUALNA ANTROPOLOGIJA I SLIKA	22
ANTROPOLOGIJA GENOCIDA	23
METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	29
ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA	31
OPĆI NALAZI	31
ANALIZA NASLOVNIH FOTOGRAFIJA	36
ANALIZA NASLOVA ČLANAKA	45
ZAKLJUČAK	58
LITERATURA	61
PRILOZI	65
HRT	65
Večernji list	65
N1 Hrvatska	67
24sata	67
PRIKAZI	70
SAŽETAK	71
SUMMARY	71

UVOD

- „Zar žrtve nisu mrtve, zar nisu pobijene?“
- „Žrtva ne mora nužno biti mrtva, mi smo indirektna žrtva genocida u Srebrenici“

Amra Begić Fazlić (Pezedović, 2022:73)

Genocid počinjen u Srebrenici 1995. godine predmet je mnogih javnih rasprava, prepucavanja po komentarima na društvenim mrežama, medijskih gafova, političkih igara, ali i interdisciplinarnih međunarodnih znanstvenih napora kako bi se slični zločini spriječili u budućnosti te umjetničko-aktivističkih intervencija u komemorativne svrhe. Je li uopće riječ o genocidu? Je li to primjer zločina protiv čovječnosti ili pak ratni zločin? Tko je počinio napad i zašto? Je li bilo moguće spriječiti stradavanja? Treba li i na koji način kazniti odgovorne? Koji sudovi bi trebali biti nadležni za izricanje presude? Gdje su posthumni ostaci nestalih? To su samo neka od glavnih pitanja koja se nameću u diskursu o Srebrenici i koja će usputno biti spomenuta u ovom diplomskom radu jer je nemoguće proučavati samo jedan izolirani dio slagalice koju čini ovaj povijesni događaj. Ali će fokus ipak biti na pitanjima koja se tiču aktera koji su nerijetko zanemareni u javnom diskursu– žene Srebrenice.

Potaknuta spoznajama iz postkolonijalnih i feminističkih antropoloških teorija u kombinaciji s kontroverznim i polariziranim reakcijama javnosti na film „Quo vadis, Aida?“ 2020. godine, odlučila sam prionuti na istraživanje o ženama Srebrenice. Zanimalo me tko su one, kakve živote žive, koja sjećanja nose u sebi i kako same sebe doživljavaju. Željela sam ih intervjuirati i fotografirati u autentičnim okolnostima njihove svakodnevice sa ciljem da im na taj posrednički način omogućim da se same pomaknu s margina, kako povijesti, tako i društva...

No, s obzirom na ograničene mogućnosti u okolnostima globalne pandemije, odlučeno je kako radi zaštite zdravlja mahom žena starije dobi, terensko etnografsko istraživanje koje zahtjeva bliski kontakt nije prihvatljiva opcija u datom trenutku. Stoga se fokus istraživanja pomaknuo na lakše dostupne sekundarne izvore, a samim time su se promijenila i istraživačka pitanja, uzimajući u obzir spoznaje iz područja vizualne antropologije, antropologije medija, antropologije genocida te antropologije društvenog sjećanja. Ipak, s obzirom da ovu temu i pristup smatram iznimno korisnima i važnima, prvenstveno radi dobrobiti subjekata istraživanja, a potom i radi davanja primjera dobre prakse kada je riječ o proučavanju živućih žrtava stradavanja, prvotni nacrt

istraživanja nije u potpunosti odbačen, već je realizacija istog planirana u sklopu nastavka studija na doktorskoj razini.

Istraživački dio ovog diplomskog rada temelji se na analizi fotografija i naslova novinarskih članaka objavljenih od strane četiri velika medijska portala kroz proteklih deset godina u Hrvatskoj. Fokus je isključivo na člancima koji spominju žene Srebrenice te koji sadrže njihove fotografije kako bi se stekao uvid u načine na koje se posredništvom medija u hrvatskom javnom prostoru formira i održava svijest o njima kao osobama. Kada mediji objavljuju članke koji spominju žene Srebrenice? Koliko često mediji spominju žene Srebrenice kada pišu o Srebrenici? Koji mediji su skloniji češće ih spominjati? Povodom kojih razloga mediji pišu o ženama Srebrenice? Koliko članaka koji spominju žene Srebrenice prikazuju njihove fotografije? Kako su prikazane žene na tim fotografijama? Kakvu percepciju o ženama Srebrenice uvjetuju mediji kroz korištenje određenog tipa fotografija? Jesu li žene Srebrenice predstavljene kao samostalne osobe s vlastitom agencijom ili pak kao jednodimenzionalni ostaci povijesti? Jesu li žene Srebrenice predstavljene kao individualne osobe s osobnom povijesti, emocijama i identitetom ili pak kao bezimene članice kolektiva koji dijeli zajedničku traumu? Jesu li žene Srebrenice ravnopravni subjekti javnog diskursa ili su objekti istoga?

Svrha i značaj ovog diplomskog rada je trojaka. Kao prvo, predstavlja nadopunu hrvatskoj znanstvenoj literaturi u području ženskih prava i položaja u odnosu na ratnih stradavanja i posljedice istih na preživjele žrtve kako bi se potaknulo na daljnja istraživanja te ukazalo na važnost sprječavanja sličnih događaja u budućnosti. Kao drugo, prikupljanjem i interpretacijom medijskih prikaza u specifičnom vremenskom periodu i prostoru se želi ukazati na moć, a samim time i odgovornost, medija pri formiranju javnog mijenja o određenim temama kako bi se potaknulo objektivnije i etički prihvatljivije izvještavanje koje bi uzimalo u obzir dostojanstvo subjekata te koje bi poticalo na humanost i retribuciju u slučajevima koji to zahtijevaju. I naposljetku, ovim diplomskim radom se želi proširiti konkretan diskurs na temu žena Srebrenice kako bi se akademska i šira javnost osvijestila o njihovom trenutnom položaju i statusu u nadi da će se na taj način potaknuti druge društvene aktere na djelovanje, bilo u obliku istraživanja, ili pak u obliku pružanja humanitarne i stručne pomoći te zagovaranja mira.

Iz tog razloga su preliminarni rezultati istraživanja objavljeni u obliku zajedničke izložbe „Periferne povijesti“ 2021. godine u Galeriji Spot pod pokroviteljstvom Ureda za fotografiju¹. Vizualni elementi izložbe kreirani su u obliku kolaža fotografija i naslova u odabranim medijima pod mentorstvom estonske feminističke vizualne umjetnice Marije Kapajeve te će isti u nastavku biti uvršteni među priloge jer smatram da bavljenje područjima znanosti poput vizualne antropologije zahtijeva interdisciplinarnu suradnju s umjetnošću, ne samo pri provedbi istraživanja, nego i tijekom prezentacije rezultata. Ipak, pri tome želim napomenuti kako sam svjesna da korištenjem dotičnih fotografija iz medija, unatoč namjeri ukazivanja na problem reprezentacije, djelomično pomažem održavanju postojeće slike u svijesti javnosti. Iz tog razloga ovaj diplomski rad i izložbu koja mu je prethodila, treba doživjeti kao početnu fazu profesionalnog bavljenja temom žena Srebrenice, s obzirom da ću u sklopu doktorskog studija na Institutu za feminističke i rodne studije Sveučilišta u Ottawa nastaviti s radom na ovoj temi u obliku etnografske studije kojoj će svrha biti omogućiti subjektima da se same, na njima autentičan način, upišu u anale povijesti i opću svijest društva oko njih. Ipak pri tome treba istaknuti kako je sličnu inicijativu već započeo Memorijalni centar 2020. godine u obliku istraživačkog projekta „12 dana sjećanja: 6. 7. 1995. - 17. 7. 1995.“ te BIRN u sklopu projekata „Youth memory transfer“ i „Životi iza polja smrti“ kroz koji su intervjuirali 100 preživjelih žrtava genocida u Srebrenici i članova njihovih obitelji.

Struktura diplomskog rada je podijeljena na tri glavne cjeline. Prva cjelina bavi se definiranjem Žena Srebrenice kao analitičke kategorije. Druga cjelina se odnosi na teorijsku podlogu istraživanju te se sastoji od pregleda korištenih antropoloških teza iz područja antropologije genocida, medijske antropologije, vizualne antropologije, antropologije društvenog sjećanja, postkolonijalnih teorija te feminističke antropologije. Pri tome su antropološke teorije obogaćene srodnim pojmovima i pristupima iz područja poput sociologije, filozofije i psihologije, ali i osobnim iskustvom sudjelovanja u edukativnim programima na temu tranzicijske pravde. Ova teorijska sinteza može poslužiti kao inspiracija na bavljenje sličnim temama drugim istraživačima kroz ukazivanje na njihovu važnost i praktičnu primjenjivost. Posljednja, treća cjelina se odnosi na analizu vizualnog medijskog diskursa u Hrvatskoj o Ženama Srebrenice, te interpretaciju značenja i posljedica određenih načina prezentiranja subjekta kako bi se naglašavanjem uloge

¹ Virtualnu verziju izložbe je moguće besplatno pogledati na službenom kanalu Ureda za fotografiju na digitalnoj platformi YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=Ta83-SLaTc4>

medija u formiranju javnog mijenja potaknulo druge istraživače da analiziraju slične subjekte što bi posljedično moglo dovesti do poboljšanja načina izvještavanja o određenim temama, a potencijalno i poboljšanju položaja samih subjekata.

ŽENE SREBRENICE

Sintagma “Žene Srebrenice” u kontekstu ovog diplomskog rada označava kolektivni naziv za žene iz Srebrenice čija su osobna iskustva, životne prilike i identiteti bili i ostali pod utjecajem događaja tijekom ljeta 1995. godine. Ova kategorija obuhvaća sve žene bez obzira u kakvim su srodničkim odnosima bile s ubijenim ili nestalim muškarcima te jesu li članice formalnih oblika udruženja pa je kao takva sveobuhvatnija od kategorija majki ili udovica Srebrenice. Konkretnije, riječ je o svim ženama čiji su djedovi, očevi, braća, sinovi, muževi, pa i susjedi, ubijeni ili nestali tijekom srpnja 1995. godine.

Također, među žene Srebrenice se ubrajaju i one koje su osobno bile žrtve ili produkt ratnog silovanja, te žene koje su nazočile smaknućima bližnjih te iskusile strah za vlastiti život. Ovu potkategoriju smatram iznimno važnom jer je zapostavljena. Naime, ženske žrtve ovog genocida (ali i njemu sličnih događaja u svjetskoj povijesti) se najčešće proučava samo relacijski, odnosno u odnosu na ono što su bile ubijenim i nestalim muškarcima – majke, sestre, kćeri, supruge... – dok se njihovo osobno iskustvo i traume zanemaruju. Naravno, gubitak članova obitelji je trauma za sebe te se kao takva treba proučavati, ali pri istraživanju i izvještavanju treba pažnju posvetiti i njima osobno kao subjektima koji imaju vlastitu priču za ispričati. Naime, “u prikazivanju svih pojedinačnih žrtava, uz ubijene i nestale, valja razmišljati i o višestruko većem broju onih čiji su životi nepovratno oštećeni gubitkom članova obitelji, ali i prijatelja i lokalne zajednice” (Pezerović, 2022:73). Hariz Halilovich također upozorava na činjenicu da nedostaje istraživanja, posebice kvalitativnog tipa na temu posljedica rata na žene u Bosni i Hercegovini stoga ističe da je „Istraživačima koji su se bavili istraživanjem utjecaja rata na žene jasno kako statistički podatak od 10% žrtava jednostavno ne pokazuje težinu, kompleksnost i dugoročnost patnji žena izazvanih ratom, a s kojima se mnoge žene u BiH i u dijaspori svakodnevno suočavaju” (Halilovich, 2019:278), te da je “rezultat toga nijemo kolektivno poricanje i potiskivanje u zaborav zločina protiv žena. Ti zločini stoga i nisu dio memorijalizacija i komemoracija kao neki drugi zločini počinjeni u ratu. U kolektivnom pamćenju

viktimiziranih skupina postoji hijerarhija događaja i patnji koje se pamte i memorijaliziraju; očito, u toj hijerarhiji zločini protiv žena nemaju istaknuto mjesto” (Halilovich, 2019:279).

Nadalje, s obzirom na intergeneracijski prijenos traume i društvenog statusa do kojega dolazi u ovakvim okolnostima, bez obzira je li uzrok u epigenetici, sindromu preživjelih i slično (Yehuda i Lehrner, 2018), među Žene Srebrenice treba uključiti i one koje zbog svoje dobi nemaju osobna sjećanja na događaje, ali su osjetile njegove posljedice.. Kasnije u dijelu rada koji se bavi analizom fotografija i naslova članaka će kao primjer dobre prakse biti priložen članak o jednoj takvoj mladoj ženi.

Osim srodničkih odnosa s muškarcima te osobnog iskustva, za definiranje grupe koju čine Žene Srebrenice se nerijetko koriste etnička pripadnost i religijsko opredjeljenje. To dakako nije iznenađujuće s obzirom da je riječ o preživjelim žrtvama genocida temeljenog na etničkoj i religijskoj netrpeljivosti koje se u ovom primjeru neraskidivo isprepliću. Većina Žena Srebrenice starije dobi su pretežito muslimanske vjeroispovijesti te Bošnjakinje po nacionalnosti, dok se za mlađe generacije to ne može sa sigurnošću ustvrditi s obzirom da popis stanovništva iz 2013. godine (*Statistika.ba*) pokazuje drastično različitu sliku po pitanju religijskog i nacionalnog izjašnjavanja, čemu je potencijalni uzrok javno izjašnjavanje pripadnosti novoj dominantnoj skupini zbog straha uzrokovanog proživljenom diskriminacijom, do čega može doći pod utjecajem političkih i društvenih okolnosti, a posljedice su vidljive na primjeru cijele bivše jugoslavenske republike, ne samo srebreničkog kraja. Naime,

“nacionalni identitet kao i svi oblici društvenog identiteta sastavljeni su od kompleksne konfiguracije. Uvijek je to spona različitih udjela individualnog i kolektivnog u cijelom spektru prošlih, doživljenih, naučenih, pripisanih značenja čija se struktura mijenja pod utjecajem vanjskih čimbenika. Domovinski rat koji karakterizira specifično ratno i traumatsko stanje, prisilno premještanje stanovništva, buktanje nacionalizma i brojni drugi procesi dovodi i do redefinicije identiteta pripadnika nacionalnih manjinskih zajednica koji su živjeli na tom prostoru” (Perić Kaselj, Škiljan, i Vukić, 2015:25).

Nadalje, kao što će biti vidljivo u trećoj cjelini ovog rada, u literaturi i medijima se ne obuhvaćaju sve žene Srebrenice, već se najčešće koristi pojam “Majke Srebrenice” pri čemu se zapravo aludira na članice nevladine organizacije i pokreta “Majke enklava Srebrenice i Žepe”. Ova organizacija osnovana je već 1996. godine sa ciljem da pomogne pri

“razjašnjavanju sudbine nestalih u julu 1995. godine, a zatim i nestalih od 1992. do 1995. u Srebrenici i Žepi, te Sokocu, Han Pijesku, Rogatici, Vlasenici, Bratuncu, Zvorniku, Višegradu i Foči. Vremenom su se pred Udruženje postavili novi izazovi, od učešća u eksumacijama, identifikacijama i sahranama pronađenih posmrtnih ostataka, do ekonomsko-socijalnih, zdravstvenih i obrazovnih problema djece naših članova. Ove aktivnosti su dovele do saradnje sa organizacijama koje se bave pitanjem nestalih i poginulih osoba iz cijele nekadašnje Jugoslavije i saradnje sa nevladinim organizacijama i vladinim agencijama iz svih dijelova svijeta” (*Pokret “Majke enklava Srebrenica i Žepa*).

Kroz organizaciju različitih događaja poput izložbi i konferencija se bave povećanjem vidljivosti genocida u Srebrenici u europskoj javnosti, ali se istovremeno na mikrorazini bave pružanjem različitih oblika pomoći preživjelim žrtvama i njihovim obiteljima kako bi dobili mogućnost dostojanstvenog nastavka života. Jedan od najvećih uspjeha ove organizacije na međunarodnoj političkoj sceni je usvajanje “Rezolucije o Srebrenici” od strane Europskog parlamenta (*Službeni list Europske unije, 2017*). Iz ovog važnog dokumenta, izdvajam nekoliko redaka koje smatram važnima za bolje razumijevanje problematike kojom se bavi ovaj diplomski rad:

“[Europski parlament] obilježava sjećanje na sve žrtve genocida u Srebrenici i okrutnosti počinjenih tijekom ratova u bivšoj Jugoslaviji te svim žrtvama odaje počast; [Europski parlament] izražava sućut i solidarnost s obiteljima žrtava, od kojih mnoge žive bez konačne potvrde o sudbini svojih srodnika; na najsnažniji mogući način osuđuje genocid u Srebrenici; [Europski parlament] odlučno izjavljuje da se takvi strašni zločini ne smiju više nikada ponoviti i navodi da će učiniti sve u svojoj moći da spriječi ponovno počinjenje takvih djela; [Europski parlament] odbacuje sve oblike negiranja, relativizacije ili pogrešnog tumačenja tog genocida; [Europski parlament] ističe potrebu da politički predstavnici u Bosni i Hercegovini priznaju prošlost kako bi zajedno radili na boljoj budućnosti za sve građane u zemlji; [Europski parlament] naglašava važnost uloge koju u tom teškom procesu mogu imati susjedne zemlje, vjerske vlasti, civilno društvo, umjetnost, kultura, mediji i obrazovni sustavi”.

Naposljetku, zahvaljujući dotičnoj inicijativi “Majki Srebrenice” se u zemljama Europske unije 11. srpnja obilježava Dan sjećanja na genocid u Srebrenici, dok se u Bosni i Hercegovini obilježava Dan žalosti (*Radio Slobodna Evropa*, 2021).

Radom sa Ženama Srebrenice se bavi i Memorijalni centar u Potočarima, bilježeći njihove osobne povijesti, ali i pomažući na praktičan način. Begić Fazlić u funkciji pomoćne direktorice definira neke od osobina i iskustava Žena Srebrenice, koje mogu pomoći pri kreiranju opće percepcije, polazeći od osobnog iskustva osobe koja je u srpnju 1995. godine izgubila oca, djeda, rođake, susjede i najboljeg prijatelja, ali se po povratku u Srebrenicu zaposlila u Memorijalnom centru jer je “želja oduvijek bila da se vratim i možda je to bila neka skrivena osveta kako bih poručila – Evo nas opet, što ćemo sad? Niste nas uspjeli uništiti niti iskorijeniti u potpunosti” (Perezović, 2022:72). Za svoju majku i ostale žene koje su u potpunosti preuzele odgovornost u kućanstvu nakon pogibelji muškaraca, kaže:

“Bosanske žene su čudo, osobito ove naše s istoka Bosne, koje jako dobro poznajem. Od njih se očekivalo da ne budu baš tako jake. Pobili su im muškarce misleći da će žene samo da sjede u čošku i da plaču, a mi djeca koja ostajemo iza naših očeva s našim majkama da ćemo se utopiti u svemu tome i da je tu priča završena. Međutim naše majke su odlučile drugačije” (Perezović, 2022:76).

Ipak, pri tome napominje da se ne sjeća “da je moj otac donio ijednu odluku bez savjetovanja s mojom majkom, znači zasjedanja dva člana koja bi se uz kahvu ujutro pitala – Eh, što ćemo danas raditi? U trenutku ubijanja tih muškaraca vjerovalo se da će žene pokleknuti te da nemaju tu glavu koja odlučuje, da su i njih na taj način obezglavili” (Perezović, 2022:77).

Opisujući karakteristike Žena Srebrenice, spominje kako su Žene Srebrenice rijetko visoko obrazovane, ali da su zato svoju djecu poticale na školovanje stoga je položaj mlađih generacija nešto povoljniji, a kao jedan od njihovih najvećih problema ističe usamljenost. Pri tome je usamljenost u svojem značenju dvojaka, jer s jedne strane označava svakodnevnu usamljenost jer su mnoge starije žene ostale same, a s druge strane označava njihovu zatvorenost u sebe kada je riječ o dijeljenju iskustva trauma poput ratnog silovanja koje su mnoge od njih doživjele, ali se ne usude progovoriti zbog čega ni službene statistike nisu od velike koristi jer ne prikazuju realno stanje. Begić Fazlić po tom pitanju kaže:

“Naše žene su čiste kao sunce. One razmišljaju na način – možda sam ja kriva. Njih je sramota govoriti o tome, stid ih je svoje djece, ali i strah da se to ne pročuje, iako nisu ništa same krive te se bojim da je to najveća trauma koju je dosta žena pokopalo i nikada nije progovorilo o tome. Nažalost, još uvijek je to jedna od najosjetljivijih tema u našoj zemlji i te žene su uglavnom ostale bez bilo kakve pomoći” (Perezović, 2022:78).

Ukratko, Žene Srebrenice u ovom kontekstu treba shvatiti kao umjetno stvorenu analitičku kategoriju koja obuhvaća heterogenu skupinu žena s vlastitim životnim iskustvima, mogućnostima, potrebama i osjećajima. Također, dodatni razlog proširenja kategorije jest povećanje opsega obrađenih medijskih tekstova pod pretpostavkom da ih većina zapravo spominje “Majke Srebrenice” u kontekstu nevladine organizacije, umjesto individualnih pripadnica skupine koja je formirana uslijed povijesnih događanja u Srebrenici 1995. godine. Zašto Žene Srebrenice nije moguće definirati posebnom društvenom klasom već umjetnim zbirom pojedinki s određenim zajedničkim karakteristikama, ali i zašto organizacije poput “Majki Srebrenica” ipak možemo proučavati na taj način, je objašnjeno u sljedećoj cjelini u poglavlju posvećenom postkolonijalnim teorijama, klasnoj svijesti i agenciji. Pri tome treba napomenuti kako u svakom slučaju treba imati na umu da je riječ o interno heterogenoj skupini bez obzira na sve zajedničke karakteristike, oslanjajući se na Brubakerovu kritiku grupizma. Naime, on upozorava o tendenciji istraživača da određenu skupinu doživi kao fundamentalnu kategoriju analize pri čemu zbir njezinih pripadnika destilira na razinu interno homogene grupe, umjesto da se u obzir uzmu i njihove različitosti (Nović, 2016:3).

TEORIJSKI OKVIR

Kao što je najavljeno u uvodu, teorijska cjelina se sastoji od pregleda korištenih antropoloških i srodnih teorija kojima se pokušava analizirati i objasniti fenomen oblikovanja i održavanja narativa o Ženama Srebrenice u hrvatskom medijskom prostoru te važnosti antropološke perspektive pri proučavanju sličnih fenomena. Pri tome okosnicu čine postkolonijalne i feminističke teorije te antropologija genocida, antropologija medija i vizualna antropologija. Radi kvalitetnijeg razumijevanja proučavane problematike, biti će spomena i o

sociološkim, psihološkim, pravnim i filozofskim pristupima, čime se latentno želi ukazati na važnost interdisciplinarnog pristupa prilikom proučavanja sličnih društvenih fenomena.

POSTKOLONIJALNA TEORIJA, SVIJEST ZA SEBE I AGENCIJA

S obzirom da je osobni interes za temu Žena Srebrenice razvijen tijekom pohađanja kolegija „Postkolonijalizam i rod“ kod profesora dr. sc. Pletenca koji je svojim savjetima potpomogao i ovom diplomskom radu, smatram prikladnim krenuti upravo od postkolonijalnih teorija. Ponajviše je riječ o utjecaju Gayatri Spivak i njezinog pitanja koje je promijenilo svijest o načinima na koje se proučava i izvještavao Drugima – *moгу li podčinjeni govoriti?* U istoimenom eseju, Spivak kritizira Deleuzinu izjavu da „više ne postoji reprezentacija, ne postoji ništa osim akcije“ (Spivak, 2010:28) smatrajući da postoje dva oblika reprezentacije: reprezentacija u obliku zastupljenosti pri zagovaranju u politici, te re-representacija u obliku zastupljenosti u umjetnosti i filozofiji. Pri tome napominje kako teoretičari ne reprezentiraju svoje subjekte jer ih reduciraju na objekt i lišavaju reprezentacijske svijesti.. Za potrebe ovog diplomskog rada, prikaz Žena Srebrenice u medijima se proučava kao oblik re-representacije kojom se kreira i održava određena slika u kolektivnoj svijesti oslanjajući se na postmodernističku teoriju Jeana Baudrillarda o kojoj će kasnije još biti riječi.

Nadalje, Spivak definira istinsku reprezentaciju po uzoru na Marxa kao mogućnost političkog utjecaja, odnosno mogućnosti djelovanja radi zadovoljenja osobnih interesa (Spivak, 2010:30), a na njegovu teoriju o klasi po sebe i klasi za sebe posuđuje kako bi povezala reprezentaciju i agenciju (Spivak, 2010:31). Klasa za sebe i klasa po sebi su posebno interesantni fenomeni kada je riječ o proučavanju društvenih skupina poput Žena Srebrenice jer one istovremeno ispoljavaju karakteristike oba oblika društvene svijesti. Naime, kako Polšek ukratko i jednostavno objašnjava „riječ je o klasnom potencijalu, o onome što klasa može učiniti po svojoj "strukturnoj smještenosti"; ali da bi klasa postala "za sebe", pojedinci koji je tvore moraju postati svjesni svoje pripadnosti i svojih klasnih interesa“ (*Stratifikacija*, 6).

Dakako, Žene Srebrenice nisu klasa u punom smislu klasa, već bi prikladnije bilo govoriti o zajednici u skladu s teorijama o izmišljenoj zajednici (Anderson, 1998), odnosno zajednici sa zajedničkom sudbinom (Smith, 1986) te zajednice sa zajedničkom sudbinom usmjerenom prema

budućnosti (Yuval-Davis, 2004:33)². Njihovo iskustvo zajedničke životne trauma povezalo ih je na dublji način od etničke ili klasne pripadnosti, te je ono po svojoj prirodi slučajnije i manje u kontroli samih subjekata kada je riječ o formiranju identiteta i osjećaja pripadnosti određenom kolektivu naspram nekih drugih. Pri tome je interesantno kako se dotični identitet formira iz dva smjera – iznutra kroz poistovjećivanje s iskustvom drugih preživjelih žrtava, te izvana kroz destiliranu, stereotipiziranu verziju koja služi lakšem prenošenju određenih političkih poruka i poziva na djelovanje kao što je primjerice slučaj s medijskom reprezentacijom Žena Srebrenice.

Stoga je za proučavanje ove problematike zgodna dihotomija koju je formulirala Spivak oslanjajući se na Marxa i Kanta: subjekt kao takav (engl subject as such) i subjekt koji još to nije (engl not-yet-subject). Razlika između ove dvije epistemološke skupine se očituje u ostvarenju potencijala za realizaciju želja pri čemu je subjekt kao takav u mogućnosti realizirati svoje želje, dok subjekt koji još to nije ne može (Bhattacharjee, 2019:3). Ono što je važno u ovom načinu postavljanja postulata o agenciji i pripadnosti je samo fraziranje druge skupine jer se nazivanjem podređenih skupina kao subjekata koji to još nisu, zapravo aludira na njihov potencijal da postanu subjektima kao takvima.

Ipak, ulogu u tom procesu nemaju isključivo osobe u podređenom položaju, već i ostali članovi društva i društvene institucije koji svojim djelovanjem utječu na razvoj određene percepcije. O potencijalu da iskustvo simboličke podređenosti zaiskri pobunu u smjeru korijenite promjene, govori i Fanon u svojem djelu “Prezreni na svijetu” kada kaže za koloniziranog čovjeka da on “sve to zna i kad god otkrije da je u riječima drugih postao životinja, od srca se smije. Jer on zna da nije životinja. I upravo u isto vrijeme dok otkriva vlastitu ljudskost, on priprema oružje za borbu u kojoj će ta ljudskost trijumfalno pobijediti” (Fanon, 1968:6). Usput treba spomenuti komentar Jean- Paula Sartrea u predgovoru ovog djela: „Kad njegova srdžba izbije, on ponovo nalazi izgublenu jasnoću, on sebe spoznaje onoliko koliko sebe stvara“ (Fanon: 1968:XVII), jer govori o razvijanju svijesti za sebe.

Elemente (uvjetno rečeno) klase za sebe, odnosno tranzicije iz subjekta koji to još nije u subjekta kao takvog, na primjeru genocida u Srebrenici i sličnih događaja u recentnoj povijesti čovječanstva, možemo uočiti u organizacijama poput “Pokreta Majki Enklave Srebrenica i Žepa”

^{2 2} Kao dodatnu literaturu ovoj tematici, predlažem autorski članak „Žene kao oruđe nacije: uloga žena u (re)produkciji nacije“ (Diskrepancija, 2021).

i “Žena u Crnom” koje djeluju zagovarački i reprezentativno. No, s druge strane, simbolička i politička moć ovakvih organizacija ne obuhvaća sve pripadnice kolektiva što može uzrokovati otuđenje i rizike koje otuđenje uzrokuje među pripadnicima dotičnih skupina. Fanon pri tome smatra da se društveno nadređena skupina boji potencijalne organizirane pobune podređenih jer će u tom slučaju izgubiti svoj privilegirani položaj koji se definira kroz usporedni odnos s podređenima (Fanon, 1968:8). Dotično se može povezati s fenomenom negiranja genocida o čemu će više riječi biti i u poglavlju o antropologiji genocida, a interes javnosti za tematiku bunta se ogledati na primjeru Žena Srebrenice u zastupljenosti količine i tona vijesti vezanih uz proteste i tužbe u organizaciji „Majki Srebrenice“, dok se sa suprotne strane nalaze vijesti o napadima na dotične žene upravo zbog tog tipa djelovanja koji ugrožava status quo. Neki od primjera ovakvih vijesti su istaknuti u analitičkom dijelu ovog rada.

Vraćajući se na tematiku razvoja svijesti za sebe u kontekstu aktivnog djelovanja, treba napomenuti kako postoje i inicijative spontanog organiziranja radi postizanja određenog cilja, nerijetko uspješno realizirane, ali s mnogo poteškoća izazvanih društvenim i ekonomskim problemima s kojima se susreću dotične žene sukladno postavkama interseksionalnog feminizma. Ova problematika je odlično ilustrirana u filmu „Košnica“ (2021) redateljice Blerte Basholli³ snimanog na temelju stvarne priče o ženskom poduzetništvu. Zajedničku proizvodnju ajvara pokrenula je Fahrije Hoti, stanovnica malenog kosovskog mjesta morbidno proglašenog „selom ratnih udovica“, kako bi pomogla i sebi i drugim ženama oko sebe podnositi financijski teret

³ Produkciji ovog filma sam prisustvovala u sklopu regionalne konferencije Inicijative mladih za ljudska prava na temu tranzicijske pravde u Podgorici 2022. godine. Tijekom četiri intenzivna dana radionica i predavanja sam imala priliku bolje se upoznati s pojmovima i praksama poput kažnjavanja (retribution) i pomirenja (reconciliation) te uloge institucija u procesu zacjeljenja zajednice i društva nakon ratnih sukoba. Pri tome sam imala priliku upoznati stručnjake iz područja tranzicijske pravde, ali i laički popričati s drugim mladim sudionicima konferencije o ovim temama, kroz što sam stekla uvid u načine na koje naše perspektive i stavovi razlikuju ovisno o regiji porijekla. Prilikom razgovorima na ovu temu smo zaključili kako su ključnu ulogu u formiranju i održavanju određenih stavova imali obitelj, nastava povijesti u osnovnoj i srednjoj školi te mediji. Pri tome je interesantno kako se kao zajednička osobina mladih iz regije ispostavila upravo odbojnost prema načinima na koje se u ova tri slučaja prenose informacije o važnim regionalnim događajima. Zaključujući da se taj problem provlači kroz socijalizaciju mladih na ovim prostorima se došlo do konsenzusa da nitko od nas nije imao, niti nema potpunu sliku dotičnih događaja, stoga bismo se trebali prije svega međusobno saslušati, a potom zajednički djelovati kako bismo postavili temelje budućeg društva koje će o njima pričati na nepristran i odgovoran način sa ciljem zacjeljenja starih društvenih trauma i sprječavanja nastanka novih. Dakako, ova skupina mladih na konferenciji vjerojatno ne čini u potpunosti reprezentativan uzorak mladih u regiji s obzirom da su na njoj prisustvovali oni mladi koji su već pokazivali određene intencije vezane uz interes za temu tranzicijske pravde, ili barem mirnodopskog aktivizma, stoga se ne mogu izvlačiti opći zaključci, ali je primjer dat ilustracije radi kako bi se pokazalo da postoje inicijative koje mogu poslužiti kao uzor u području proučavanja i sprječavanja sličnih sukoba u budućnosti.

samostalnog života i odgajanja djece nakon ubojstava i nestanaka njihovih očeva, muževa i sinova tijekom Rata na Kosovu 1999. godine⁴. U ovom slučaju bi se doista moglo govoriti o klasi za sebe s obzirom da su se dotične žene organizirale u strukturu s definiranom podjelom rada te sustavom međusobne podrške, dok u odnosu na ostatak društva djeluju kao koherentna cjelina. Ključni sociološki pojam pri tome je svakako njihova agencija, odnosno mogućnost slobodnog djelovanja (Giddens, 1979).

Agencijom se bavio i Bourdieu, ali je interesantnija njegova teorija kulturnog i socijalnog kapitala, s obzirom da je, govoreći o ženama Srebrenice, riječ o nedostatku istih što se očituje i u specifičnom obliku medijske reprezentacije. U ovom kontekstu samo treba napomenuti kako Bourdieu pod socijalnim kapitalom podrazumijeva mogućnost razvoja osjećaja identiteta i pripadnosti određenom kolektivu čija moć djelovanja u strukturi ovisi o prepoznatljivosti koju isti ostvaruje kroz legitimaciju putem ostalih članova društva te kroz podršku institucija. Pri tome je od ključne važnosti mreža kontakata putem kojih se može širiti područje utjecaja (Farrel, 112). U slučaju kolektiva poput Žena Srebrenice, upitna je dostatnost vrijednosti njihova socijalnog kapitala, ali ipak drže određenu količinu istog, ponajviše u simboličkom obliku što je najevidentnije tijekom procesa suđenja ratnim zločincima i općenito tijekom inicijativa za zagovaranje mira. Primjerice, suradnja s Međunarodnim sudom pravde je neupitan dokaz postojanja socijalnog kapitala među Ženama Srebrenice ukoliko kao dokaz istoga računamo po Bourdieovoj formuli za mrežu relevantnih kontakata. No pri tome treba imati na umu kako zbog nepovoljnog društvenog položaja po pitanju ostalih parametara njihov ukupni društveni kapital nije dovoljan za ravnopravno društveno djelovanje, što bi se dakako moglo promijeniti poboljšanjem otegotnih okolnosti. Ovaj nedostatak kapitala najvidljiviji je u medijskoj reprezentaciji, a kako to doista izgleda na primjeru je moguće proučiti u drugom dijelu ovog rada.

Povezujući razvoj identiteta, kapital i agenciju s postkolonijalnom teorijom Gayatri Spivak, potrebno je još napomenuti kako ona definira podređene kao one koji se nalaze na rubu javnog prostora, pri čemu ističe kako smatra da je riječ o epistemološkom nasilju nad podređenim subjektom (Spivak, 2010:37). S obzirom da su Žene Srebrenice u hrvatskom javnom prostoru, kao što će kasnije biti moguće zaključiti pri analizi sadržaja članaka, podzastupljene čak i unutar medijskog prostora posvećenog Srebrenici, a kamoli izvan njega, u ovom kontekstu je prikladno

⁴ Opravdano se zahtjeva obrada ovog slučaja kao genocida na Međunarodnim sudom pravde (Glas Drine, 2021)

upotrijebiti pojam „podređenih“. No, vraćajući se na pitanje „mogu li podređeni govoriti“, smatram uputnim preoblikovati ga u „mogu li ostali čuti podređene“. Sljedeća dva poglavlja su posvećena daljnjem razvijanju ove teze.

FEMINISTIČKA ANTROPOLOGIJA I INTERSEKCIONALIZAM

Govoreći o „podređenima“ je nužno spomenuti i pojam „Drugih“ kojeg u kontekstu feminizma uvodi de Beauvoir u knjizi „Drugi spol“. „Drugost u tom smislu znači da se znanje o raznim skupinama ili supkulturama, a ovdje je riječ o ženskoj, najčešće konstruira izvan te skupine, čak i sami pripadnici tih skupina sliku o vlastitoj skupini usvajaju iz druge, „kompetentnije“ skupine znanstvenika, koji su ih vidjeli, pisali i definirali“ (Škokić, 2001:6)

Jedna od pionirki u upotrebi pojma Drugih, i proučavanja istih je bila antropologinja Ruth Benedict (Wuerth, 2017:29). Ona je smatrala da je poanta znanosti iskorijeniti štetne stavove u društvu, umjesto da ih se perpetuira te je težila slijediti vlastite upute pri istraživanju bihevioralne adaptacije marginalnih društvenih skupina. Ali je u kontekstu ovog rada njezino djelovanje interesantno iz dodatnog razloga. Naime, tijekom Drugog svjetskog rata je radila u Uredu za ratno informiranje gdje je koristila svoj utjecaj i znanje za poboljšanje načina na koje su tretirani okupirani prostori i ljudi u zatočeništvu (*Britannica*) čime je na konkretnom primjeru dokazala kako je antropologiji mjesto na terenu i u takvim trenucima ljudske povijesti te da je njezina zadaća poboljšati položaj svih, bez obzira s koje strane se nalazili.

Ipak, treba napomenuti kako određeni autori kritiziraju pojam „Drugih“ jer smatraju da zapravo nije riječ o prepoznavanju drugih kao ravnopravnih, već o epistemološkoj kategorizaciji koja je produkt sustava vrijednosti samog istraživača, odnosno projekcija njegove pristranosti (Sarukkai, 1997:1406)⁵.

⁵ Pri tome imam potrebu napomenuti osobnu dilemu prilikom pisanja ovog diplomskog rada. Naime, u nekoliko navrata tijekom procesa istraživanja mi je postavljeno pitanje koja je moja osobna povezanost sa Ženama Srebrenice, pretpostavljajući da postoji jer se u suprotnom ne bih bavila ovom temom. Ta pitanja su potaknula na promišljanja o tome tko zapravo ima pravo istraživati i izvještavati o kome, je li subjektivna bliskost temi nužna za etičko pristupanje ili pak zamagljuje percepciju te može li netko „izvana“ ikada spoznati proučavanu problematiku u potpunosti. Pri tome sam naišla na antropološki doprinos Elle Care Delorie proučavanju tematike genocida nad domorodcima, ali i uvođenju antropologije emocija i auto-refleksije u etnografskom radu, posebice prilikom proučavanja marginaliziranih skupina, bez obzira pripadali im ili ne (Wuerth, 2017:31-32). S obzirom da je ovaj rad naposljetku ipak napisan, moglo bi se reći da je dilema prevladana, ali su pri tome usvojene lekcije o auto-refleksivnosti kako bi se osigurao dostojanstven pristup subjektima istraživanja.

No, lijek za pristranost je svijest o osobnim predispozicijama i svijest o sveukupnosti karakteristika koje definiraju proučavanog subjekta. Stoga Kimberly Crenshaw 1989. godine uvodi pojam intersekcionalnog feminizma kao prizmu proučavanja načina na koje se međusobno odnose različiti elementi neravnopravnosti (Steinmetz, 2020). Pri tome ističe kako smatra da je problem ukoliko da ako netko nejednakost proučava kao tuđi problem ili problem Drugih (*UNWomen*) jer su zapravo svi Drugi u određenom kontekstu poput rase, klase, roda i ostalih elemenata koji osobu definiraju kao podređenu. Iz tog razloga je intersekcionalni feminizam spomenut u poglavlju gdje su Žene Srebrenice definirane kao analitička kategorija. One nisu homogena skupina, pa ih kao takve ne bi trebalo niti proučavati niti o njima izvještavati na takav način, već bi se trebale u obzir uzeti različitosti među njihovim iskustvima, potrebama i osjećajima. Uzimajući u obzir sveukupnost doživljaja određene osobe u odnosu na iste karakteristike među drugima, lakše je definirati kritične čimbenike na kojima se mora poraditi radi poboljšanja njihova položaja.

U slučaju Žena Srebrenice, čisto hipotetski rečeno za ilustrativne potrebe, životno iskustvo dvije žene može biti različito ovisno o tome koliko su godina imale u trenutku genocida, kakva je financijska situacija obitelji, s obzirom na razinu obrazovanja, opće zdravstveno stanje, jesu li svjedočile nasilju ili ga osobno doživjele, jesu li pronašle posmrtno ostatke poginulih članova obitelji ili još uvijek tragaju za njima i ostale potencijalne specifičnosti. S obzirom na kroničan nedostatak radova na temu sveukupnog životnog iskustva članova slučajnih društvenih skupina poput Žena Srebrenice, teško je detaljnije definirati karakteristike te ponuditi smjernice za poboljšavanje njihova položaja. Ipak, postoje određeni napori usmjereni prema prikupljanju životnih priča kao što je istraživački projekti usmene povijesti u organizaciji Memorijalnog centra u Potočarima i BIRN-a.

ANTROPOLOGIJA MEDIJA I REPREZENTACIJA

O reprezentaciji je u ranijim poglavljima već bilo riječi, no sada ju je potrebno dodatno razraditi u kontekstu medija, posebice digitalnih, s obzirom da je riječ o načinu komunikacije koji preuzimaju primat u javnoj komunikaciji 21. stoljeća. Ipak, Spivak smatra kako unatoč dotičnoj globalnoj kulturi potaknutoj medijima, nedostaje komunikacije unutar i izvan heterogene skupine

podređenih (Bhattacharjee, 2019:5). Carlo Galli nudi potencijalno pojašnjenje, definirajući medije kao nositelje takozvane meke moći. Naime, on smatra da su

„prirodno, nematerijalni elementi komunikacije, kulturne i reprezentativne razine transformirane posredništvom elektronskih medija, sada više nego ikada, primjer realnog faktora moći, u svojem novom obliku meke moći. Panoptikonski poredak modernog doba je danas preoblikovan u nešto novo, ali ništa manje stvarno: sinoptikon, poredak globalne medijske vidljivosti koja je predstavljena kao vidljivost svih za sve, ali je zapravo vidljivost nekih koji nose simboličnu moć, naspram mnogih koji su zapravo u funkciji promatrača. Slika svijeta, ili bolje rečeno, svijet reduciran na sliku, nije odmaknut od realnosti odnosa moći“ (Galli, 2010:112)⁶.

S obzirom da se Galli oslanja na Foucaultov pojam panoptikona, u ovom kontekstu je interesantno napomenuti kako Foucault naglašava asimetričnu prirodu odnosa unutar panoptikona gdje je promatrani „viđen, ali ne vidi; on je objekt informacije, nikada subjekt komunikacije“ (McMullan, 2015). Na primjeru Žena Srebrenice u hrvatskim medijima se može proučavati zamršenost ovog fenomena, jer su one ponekad prikazane kao aktivne sudionice društvenog i političnog života, a ponekad pak potpuno suprotno. Fotografije koje su analizirane i prikazane u nastavku ovog rada simbolički prikazuju dotičnu diskrepanciju u reprezentaciji jer su na nekima od priloženih fotografija prikazane izbliza licem okrenute prema kameri, svjesne da ih se snima, dok su na drugima prikazane žene u daljini skrivenih lica, te s obzirom na kontekst fotografiranog trenutka, vjerojatno nesvjesne da ih se promatra na takav način. Nadalje je interesantno kako se isti fenomen podzastupljenosti može proučavati i na sličnim primjerima poput genocida u Ruandi, pri čemu postkolonijalna perspektiva pomaže pri uočavanju različitosti. Naime, unatoč većim razmjerima stradavanja u Ruandi naspram Srebrenice, svjetska javnost i globalni mediji su ipak više pozornosti obraćali na Srebrenicu s obzirom da je riječ o žrtvama koje su percipirane kao pripadnici bijele rase stradali na europskom tlu (Patrick, 2018:246)⁷.

⁶ Vlastiti prijevod

⁷ Isti fenomen možemo proučavati i kroz cijelu 2022. godinu na primjerima količine vijesti u svjetskim medijima o prirodnim katastrofama, ratnim sukobima, i stradavanjima pojedinaca s obzirom je li riječ o događaju na europskom i sjevernoameričkom tlu ili bilo gdje drugdje u svijetu te ovisno o rasi i rodu osoba o kojima je riječ, bez obzira na razmjere pojedinih katastrofa. Saidova postkolonijalna teorija pojašnjava ovaj fenomen tendencijom prema eurocentričnom univerzalizmu u odnosu na orijentalizam (Sawant, 2011:3). Ovim putem želim potaknuti

U ovom kontekstu je potrebno spomenuti razmatranja o medijskom kolažu kao načinu manipulacije percepcijom nizanjem specifičnog slijeda slika u određenom kontekstu. Naime, mediji nude „trenutnu informaciju koja se suprotstavlja kontinuitetu povijesti. Takva fraktalizacija zbilje odgovara metodi mozaika koju je McLuhan uveo umjesto forme linearnosti povijesti (...) Figura mozaika za razliku od analitičke metode omogućuje jedinstvo invencije (znanost) i kreativnosti (umjetnost) u okružju medija (Lukina, 2016:41). Pri tome je zapravo interesantno kako su se i preliminarni rezultati istraživanja koje čini okosnicu ovog rada objavili upravo u obliku kolaža s namjerom koja se poklapa s ovim razmatranjima, simulirajući zapravo ono što se propitkuje.

Mediji na Balkanu se suočavaju s poteškoćama pri prikazivanju određenih slika i informacija ukoliko se iste ne slažu, bilo s politikom vladajućih, ili pak općim društvenim mnijenjem. Ova problematika se najbolje može proučavati na tri specifična primjera kojima se ilustrira borba za ograničavanje slobode medija ukoliko se iznose informacije koje nisu kongruentne s ostatkom nacionalnog narativa, pri čemu je dakako tematika ratnih zločina počinjenih tijekom 1990ih godina najosjetljivija tema s obzirom na recentnost dotičnih događaja. Prva dva primjera preuzeta su iz zbornika radova domaćih autora “Attitudes toward justice and social reconstruction in Bosnia and Hercegovina and Croatia” (2004), gdje je opća situacija u javnom mnijenju odbojnosti prema razgovoru o ovim temama i izbjegavanje aktivnosti koje dovode do pomirenja, objašnjena kroz snažne grupne identitete postavljene u dihotomiji “mi” i “oni” (str. 195) te posredništvo medija i političnih stranaka pri produbljivanju dotične podjele (str. 186). Prvi primjer se odnosi na pokušaj prikazivanja dokumentarne serije o zločinima u Srebrenici na srpskoj televiziji jer je emitiranje dotične emisije ukinuto već nakon prve epizode zbog navodnih pritisaka iz javnosti. Drugi primjer se odnosi na hrvatske medije koji su pokušali prikazati prilog o hrvatskim zločinima tijekom Domovinskog rata. Po završetku emisije su pristigli mnogi prigovori koji su rezultirali prikazivanjem kratkog filma o srpskim zločinima nad Hrvatima u istom ratu kako bi se uspostavio osjećaj balansa među povrijeđenim osjećajima gledatelja (str. 196).

druge istraživače na analizu globalnog diskursa o ovim temama kako bi se osvijestila, a samim time u budućnosti i spriječila, pristranost pri izvještavanju te vrste.

Posljednji primjer se odnosi na film “Quo vadis, Aida”, čije je prikazivanje prešutno zabranjeno u srpskim kinima, dok se u medijima pozivalo na bojkotiranje gledanja. Redateljica ovog filma, Jasmila Žbanić je u intervjuu za BIRN rekla sljedeće:

“Neki političari krajnje desnice u Srbiji, poput lidera Srpske radikalne stranke Vojislava Šešelja, koji je takođe osuđen za ratni zločin, gostovali su po televizijama⁸ i pozvali na zabranu filma, navodeći da se u njemu srpski narod prikazuje kao genocidan. „Ne može to da prikazuje RTS jer je to propagandni antisrpski film“, rekao je Šešelj. Jedino mjesto u RS-u gdje je film prikazan je Memorijalni centar Srebrenica, a njegova projekcija je bila namijenjena mladima”. (Husaric, 2022)

Nasuprot političkim pritiscima koji bi se mogli okarakterizirati kao pokušaji cenzure, stoje zakoni poput Zakona o medijima kojim se definira dužnost novinara da poštuje “pravo na zaštitu identiteta svjedoka i oštećenika kaznenih djela, i bez njihova znanja i pristanka ne smiju otkriti njihov identitet” (Narodne novine, 2004, članak 16, točka 2), te Zakona o Hrvatskoj izvještajnoj novinskoj agenciji u kojemu se navodi sljedeće: “Hina djeluje po načelima neovisnog, nepristranog i profesionalnoga novinsko-agencijskog izvještavanja. Hina ne smije biti izložena bilo kakvim utjecajima koji bi mogli ugroziti točnost, objektivnost ili vjerodostojnost njezinih informacija. Hina ne smije, faktički ili pravno, doći pod vlasničku ili drugu interesnu kontrolu neke ideološke, političke ili ekonomske skupine” (Narodne novine, 2001, članak 5).

Razgovarajući s direktorom BIRN BiH Denisom Džidićem, saznala sam da BIRN analizira medijsku pokrivenost priča vezanih uz ratne zločine počinjene tijekom rata 1990ih, pri čemu je vidljiva lokalno prilagođena propaganda tijekom trajanja procesa suđenja. Rezultate svojih razmatranja BIRN objavljuje u obliku knjižica dostupnih na njihovoj web stranici. Jedna od knjižica je tematski vezana uz medijsku pokrivenost vijesti o haškom suđenju Ratku Mladiću kao jednom od bivših vojnih zapovjednika Vojske Republike Srpske odgovorim za ratne zločine

⁸ Pri tome moram napomenuti kako prema međunarodnim zakonima koji uređuju odnos prema ratnim zločincima, poput Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, diktiraju zabranu sudjelovanja istih u javnom medijskom prostoru, obnašanje javnih dužnosti i prisustvovanje na javnim svečanostima. Ipak, u balkanskim zemljama, pa tako i u Hrvatskoj, se mogu primijetiti situacije u kojima se krše dotična ograničenja. Sudjelujući na studijskom putovanju u Divoselo u okolici Gospića kojeg je organizirala Inicijativa za ljudska prava (YIHR) Hrvatska u rujnu 2022. godine kako bi se komemorirale civilne žrtve vojno-redarstvene akcije „Džep 93“, saznala sam za ilustrativni primjer prisutnosti osuđenog ratnog zločinca Mirka Norca u hrvatskom medijskom i javnom prostoru. Istovjetni primjeri se mogu pronaći i u slučaju drugih osuđenih ratnih zločinaca, kako u Hrvatskoj, tako i u ostatku regije.

počinjene na području Srebrenice, simbolično nazvana „Spotlight on Mladic: Villian or a celebrity“ (2012). Prilikom istraživanja dotičnog medijskog narativa uočene su razlike ovisno o kojoj medijskoj kući i u kojoj od tri proučavane države (Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Srbija) je riječ. Džidić je govoreći o istraživanju i izvještavanju o žrtvama napomenuo kako se diskurs treba fokusirati na individualne priče preživjelih objavljene u obliku napisanih testamenata žrtava sa zaštićenim identitetom te u obliku usmene povijesti, za što je kao primjer ponudio već spomenuti projekt „Život iza polja smrti“. Dotična svjedočanstva Džidić imenuje kontra-narativom koji za cilj ima produbiti razinu razumijevanja javnosti prema temama poput ratnih zločina pri čemu se fokus stavlja na žrtvu i njezina osobna iskustva i emocije. Istraživačka novinarka BIRN-a Lamija Grebo, koja je provodila intervju u sklopu projekta „Života iza polja smrti“, je rekla kako mediji koji nisu specijalizirani poput BIRN-a najčešće nemaju luksuz vremena za dubinsko istraživanje i izvještavanje o ovakvim temama što dovodi do širenja potencijalnih dezinformacija ili neetičkog i neosjećajnog pristupanja. Pri tome je napomenula kako „prvo treba biti čovjek, a potom novinar“, te da je važno prikazati ljude iza brojeva. Ona je, kao i Džidić, upozorila na prisutnost ratne propagande ne samo tijekom rata već i pri samom početku i dugo nakon završetka, ističući kako je „istina prva žrtva rata“. Kada je upitana o procesu intervjuiranja preživjelih žrtava genocida u Srebrenici, istaknula je kako je riječ o iznimno emocionalno nabijenom procesu, i za provoditelje i za sugovornike, zbog čega je važno dati prostora sugovornicima da u svojem ritmu ispričaju svoju životnu priču, pri čemu je uloga istraživača „prvo da sluša, a tek onda da postavlja pitanja“⁹.

Kao primjer dobre prakse u medijskom izvještavanju o Ženama Srebrenice želim istaknuti članak „Iz Srebrenice- Usnila sam san“ objavljen u Phralipenu. Riječ je o glasilu romske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj koji je općenito dobar primjer inkluzije u medijskom izvještavanju kroz ponudu prijevoda tekstova na manjinske jezike. U dotičnom članku se iznosi intervju s Amrom Begić Fazlić koja je i osobno doživjela gubitke tijekom genocida, ali je potom otišla iz Srebrenice te se vratila tek po završetku školovanja, a danas radi u Memorijalnom centru u Potočarima. U kontekstu ovog poglavlja je članak interesantan jer Begić Fazlić, kao osoba u poziciji moći s obzirom da može prezentirati i reprezentirati svoju priču i priču ostalih oko sebe,

⁹ Razgovori s Džidićem i Grebo su vođeni u sklopu radionice „Visual storytelling using war crime archives“ koju je organizirao BIRN BiH u Sarajevu tijekom listopada 2022.

kaže kako je to iznimno težak zadatak jer „osim svoje vlastite priče koju nosiš na duši, godinama nosiš i sve te druge priče“ (Pezerović, 2022:76)

VIZUALNA ANTROPOLOGIJA I SLIKA

Antropologija se koristila vizualnim alatima od samog svog početka, bilo da je riječ o načinu bilježenja informacija, ili ih pak koristeći kao objekt analize. Bateson i Mead su primjerice kreirali 25 tisuća fotografija tijekom dvije godine istraživanja balineske kulture nakon čega su određeni broj izložili prilikom objave rezultata sa ciljem da potaknu korištenje nove metode proučavanja kulturno uvjetovanog ponašanja kroz analizu fotografija složenih u logičnom slijedu (Harper, 2000:3) s pripadajućim tekstualnim objašnjenjima. Upravo namjera ovo dvoje istraživača je potaknula odluku o korištenju vizualnih prikaza u diplomskom radu radi kvalitetnijeg dočaravanja proučavanog fenomena.

Ljudski mozak upija 90% informacija kroz vizualne podražaje, a neurolozi s MIT-a su dokazali da je vrijeme obrade informacija sa slike 13 milisekundi (Trafton, 2013). Ipak, pretjeranim oslanjanjem na vizualne podražaje dolazi do smanjenja mogućnosti za posvećivanje pozornosti na duže vrijeme. Prema posljednjim relevantnim spoznajama iz područja koncentracije, riječ je o svega 8 sekundi (Ashrof, 2021) S obzirom da se ovaj rad bavi analizom vizualnih sadržaja na digitalnim medijima, pri tome je potrebno napomenuti kako većina ljudi, čak 60% njih, letimično provjeri samo naslovnu fotografiju i naslov članka, bez nastavka daljnjeg proučavanja teksta članka (*American Press Institute*, 2014). Posljedično dolazi do kreiranja nepotpunih doživljaja na određenu temu te svođenja na stereotip, zbog čega je iznimno važno na koji način se formuliraju naslovnice članaka. U skladu s ovom pretpostavkom su za analizu u obzir uzeti isključivo članci s naslovnica *Žena Srebrenice*, dok su ostali članci zanemareni, čak i u rijetkom slučaju kada su se njihove fotografije koristile u nastavku članka ili u galeriji s obzirom da iste značajan dio čitatelja nikada neće vidjeti zahvaljujući svojim navikama konzumacije informacija u virtualnom kontekstu.

Slika, odnosno fotografija u ovom kontekstu predstavlja alat uvođenja i održavanja određenog stereotipa prema određenoj skupini u javnoj svijesti kroz posredništvo medija, čime se posljedično utječe i na održavanje asimetričnih odnosa društvene moći (Alexander, Brewer i

Livingston, 2005). Utemeljitelj vizualnih studija Mitchell stoga smatra da kulturu treba interpretirati kao medij slike s obzirom da je medijski proizvedena slika oslobođena govora i teksta (Lukina, 2016:9), pri čemu treba istaknuti Baudrillardovu kritiku medijske montaže: „paradigmatski medij postmodernog društva „hiperrealnom logikom montaže“ upravlja procesom značenja. I predmeti i informacije „već proizlaze iz nekog odabira, montaže, nečeg snimljenog, oni su već testirali 'stvarnost' i postavljali su joj jedino pitanja koja su im 'odgovarala', analizirali su stvarnost u jednostavnim elementima koje su iznova usustavili u scenarije upravljanih suprotnosti, upravo kao što fotograf nameće svom sadržaju kontraste“ (Lukina, 2016:19).

Kada teoriju o utjecaju slike na formiranje stavova primijenimo na proučavanje antropologije genocida kojom se bavi sljedeće poglavlje, dolazimo do potencijalnog recepta za pomirenje među suprotstavljenim stranama posebice na primjeru onih koji su prije sukoba bili u bliskim odnosima, kao što je slučaj sa primjerom rata koji je okončao Jugoslavensku federaciju. Svjesnim upravljanjem slikom o suprotnoj strani se može omogućiti, ali i onemogućiti brzina oporavka odnosa (Biro, Ajduković, et al, 2004:201). Uloga vizualne antropologije pri tome može biti dvojaka: proučavanje i ukazivanje na postojeće prakse pri formuliranju stereotipne slike o podređenim skupinama, te davanje primjera dobre prakse osobnim primjerom prilikom fotografiranja i izvještavanja o dotičnim skupinama, imajući na umu njihovu internu heterogenost. Ovo poglavlje stoga prikladno završavam riječima Azima Kurtića, multimedijalnog producenta i novinara BIRN-a i BalkanInsight-a: „Vizualno pripovijedanje je oblik komunikacije. Uvijek postoji drugi način za ispričati neku priču“¹⁰.

ANTROPOLOGIJA GENOCIDA

S obzirom da o događajima u Srebrenici 1995. godine još uvijek traju rasprave i polemike je li riječ o genocidu, ratnom zločinu ili pak zločinu protiv čovječnosti, smatram nužnim posvetiti jedno poglavlje upravo tematici genocida i definiranju njegovih oblika kako bi se uvidjelo da je doista riječ o genocidu u ovom slučaju te kako bi se ukazalo na važnost antropologije i srodnih znanosti pri proučavanju ove problematike općenito s obzirom da specifična vrsta genocida

¹⁰ Dotični citat je zabilježen tijekom sudjelovanja na radionici „Visual storytelling using war crime archives“ u organizaciji BIRN-a u listopadu 2022. godine.

počinjenog u Srebrenici nije jedinstvena u svojoj pojavnosti već je riječ o povijesno isprobanoj i utabanoj taktici ratnog sukoba koji osigurava zamiranja genetskog koda i/ili kulture određene podređene skupine¹¹.

Govoreći o genocidu općenito, nemoguće je ne spomenuti ulogu poljskog doktora znanosti međunarodnog kriminalnog prava Raphaela Lemkina koji je zaslužan za uvrštavanje pojma kulturnog genocida u pravni i društveni žargon po završetku Drugog svjetskog rata. Upravo on je kreirao originalni prijedlog teksta Konvencije Ujedinjenih naroda o genocidu 1946. godine gdje je predložio duboko interdisciplinarno viđenje fenomena nudeći definiciju za osam različitih tipova genocida: politički, socijalni, kulturni, ekonomski, biološki, fizički, religijski i moralni (Novic, 2016:17). Iako se u finalnoj verziji Konvencije 1948. godine nisu pronašla mnoga njegova razmatranja već se fokus sveo isključivo na političku i biološku razinu, što je u njemu izazvalo osjećaj razočaranja, ona su ipak pronašla svoj put do antropologije genocida (Novic, 2016:19).

Za ovaj rad se interesantnim pokazao dio Konvencije posvećen definiranju biološkog genocida kao genocida počinjenog kroz kontrolu rađanja (Milliren, 1947:294) s obzirom da su mnoge od Žena Srebrenice doživjele silovanje te su se potencijalno uslijed post-traumatskog stresa suočile s psihološkim poteškoćama, seksualne disfunkcije i biološke reakcije koje su predstavljaju prepreku daljnjem rađanju djece (*Ženskasoba.hr*). S druge strane se kontrola rađanja ogleda i u slučajevima kada ratno silovanje rezultira trudnoćom, što je taktika koja se nerijetko koristila u ratnim pohodima, od čega je povijesno najpoznatiji slučaj „širenja arijevske sjemenke“ u Skandinaviji tijekom Drugog svjetskog rata u sklopu Lebensraum plana (Rakić, 2021:92). Naime,

Uspostavljanje mjera koje sprečavaju rađanje (iako je trebalo staviti ili prevesti preciznije – razmnožavanje) otvara i perspektivu „nasilnog rađanja“ odnosno trudnoća kao posljedica silovanja. Taj primjer bi svakako trebalo dodati u definiciju, iako neki smatraju da se može podvesti pod već postojeću. Silovanje koje je široko planirano kao mjera može imati više

¹¹ Trenutno možemo proučavati ove fenomene u stvarnom vremenu na primjeru aktualnih ratnih sukoba poput Ukrajinsko-ruskog rata tijekom kojeg se istovremeno uništavaju kulturne tekovine i institucionalna organizacija društva, dok se muškarce ubija, a žene siluje (Limaye, 2022). S obzirom na dotični tip nasilja, smatram opravdanim usporediti Žene Srebrenice sa ženama Ukrajine koje se trenutno formiraju, bilo kao analitička kategorija, bilo kao skupina žena s vlastitom agencijom i ulogom u rješavanju konflikta. Čak i medijska reprezentacija prati isti obrazac kao u slučaju Žena Srebrenice. O ovom fenomenu sam detaljnije govorila tijekom izlaganja pod nazivom “Žene u naličju rata – uloga žena tijekom ratnih sukoba na primjeru aktualnog Ukrajinsko-ruskog rata” u sklopu znanstveno-stručnog studentskog simpozija “Nasilje i /ili kohezija u društvu” na Fakultetu hrvatskih studija u lipnju 2022. g.

svrha. Jedno su naslade, što je još najrjeđe, te ponižavanje jedne grupe i zadavanje boli što ulazi u zločin protiv čovječnosti, a drugo su silovanja koja imaju za cilj promijeniti demografsku i etničku strukturu tako što će, na primjer, „Muslimanke rađati srpsku decu” (Marušić, 2017:77).

Specifičnosti ovog fenomena su uvažene tijekom suđenja protiv Krstića (Marušić, 2017:75). No, otpor prema priznavanju ove dimenzije genocida ipak postoji, a ogleda se ponajviše u relativističkom diskursu koji ne priznaje iskustva preživjelih žrtava, odnosno ne priznaje preživjele kao žrtve uopće. Upravo zbog toga je uvod ovoga rada započeo sa citatom Amre Begić Fazlić: „Zar žrtve nisu mrtve, zar nisu pobijene?”- „Žrtva ne mora nužno biti mrtva, mi smo indirektna žrtva genocida u Srebrenici“ (Perezović, 2022:73).

Kulturna dimenzija genocida kakvom ju definira Lemkin je u kontekstu ovog rada važna iz razloga što on smatra kako je genocid najčešće zapravo vezan uz koncepciju etničko-kulturnih odnosa, te se odlučio baviti tematikom genocida kako bi spriječio pojavu napada po dotičnoj osnovi u budućnosti (Milliren, 1947:295). Kulturni genocid je definiran kao suptilnija verzija genocida od biološkog, odnosno fizičkog te se njegov proces odvija intergeneracijski kroz onemogućavanje reprezentacije određenih kulturnih specifičnosti ili pak njihovu supstituciju karakteristikama dominantne kulture (Novic, 2016:5). Pojam kulturnog genocida se produbljuje pojmom etnocida definiranog kao „genocid bez ubojstva“ (Novic, 2016:8), što zapravo proširuje spektar zločina koji mogu pripasti pod kategoriju genocida. 1954. godine je Haška konvencija prepoznala kulturnu dimenziju genocida izjavom da „šteta načinjena kulturnim tekovinama bez obzira kojim ljudima pripadali, predstavlja štetu načinjenu cjelokupnoj kulturi čovječanstva kojoj svi ljudi pridonose svojim kulturnim djelovanjem“¹² (Novic, 2016:123).

I dakako ne smijemo zaboraviti na religijski tip genocida kojeg Lemkin definira kao „sistematsko uništavanje povijesnih ili religijskih objekata ili njihova prenamjena u nove svrhe, uništavanje ili disperziranje dokumenata i predmeta od povijesne, umjetničke ili religiozne važnosti, kao i predmeta potrebnih za religijske obrede“¹³ (Novic, 2016:23). S obzirom da je u slučaju Srebrenice riječ o genocidu počinjenim upravo po religijskoj osnovi kroz specifično ciljanje Muslimana, odnosno Bošnjaka, uz uništavanje islamskih religijskih objekata, od čega je

¹² Vlastiti prijevod

¹³ Vlastiti prijevod

kao najpoznatiji primjer u javnoj svijesti ostala Čaršijska džamija u Srebrenici iako je ondje tijekom 1995.godine ukupno minirano, zapaljeno ili na drugi način uništeno 20 džemata i 22 džamije (*Glasdrine.ba*).

Kada govorimo o genocidu u Srebrenici, moramo istaknuti činjenicu da je prema sudski utvrđenim činjenicama, ubijeno preko 8 tisuća muškaraca, dok je preko 25 tisuća žene i djece prisilno preseljeno. Poginuli su nerijetko završili u masovnim grobnicama koje su potom premještane u sekundarne masovne grobnice. Danas Međunarodna komisija za nestale osobe (ICMP) procjenjuje kako je uspješno pronađeno i identificirano 90% poginulih žrtava.

„Pljačkanje grobnica nakon masakra odvijalo se na pretpostavci da će na taj način ukloniti dokaze o počinjenom zločinu. Korištenje bagera prilikom premještanja tijela dovelo je do toga da konvencionalne metode identifikacije (na temelju karakterističnih fizičkih osobina i ličnih predmeta, naprimjer) postanu gotovo neprimjenjive, jer su skeletni ostaci razdvojeni i ukopani na više lokacija. Rješenje je pronađeno 2000. godine, kada je ICMP napravio bazu podataka o uzorcima DNK koje su donirali članovi porodica nestalih osoba i kada se počeo primjenjivati softverski program koji poredi profil DNK izolovane iz neidentifikovanih posmrtnih ostataka sa profilima DNK izolovane iz uzorka krvi srodnika. Rezultat je bio eksponencijalni rast broja identifikacija“. (*Međunarodna komisija za nestale osobe*)

Do napretka tehnologije, preživjele žrtve su bile osuđene na učestali proces retraumatizacije. Naime, pri svakom pronalasku masovne grobnice ili osamljenog trupla, Žene Srebrenice su pozivane pregledavati trupla i osobne predmete u nadi da će pronaći nešto na temelju čega će prepoznati osobe koje su izgubile 1995. godine. Riječ je o iznimno emocionalno teškom zadatku s obzirom da se dotične žene bore s višestrukim osjećajima među kojima su: nada da će pronaći svoje voljene, razočaranje kad ih ne pronađu, tuga kada ih prepoznaju. Pri tome treba uzeti u obzir i sam čin hodanja među raspadnutim truplima koja su bile prisiljene detaljno proučavati kako bi ih mogle prepoznati. Naime, profesionalna zanimanja koja se susreću sa smrću i truplima na svakodnevnoj bazi, poput policije, zahtijevaju uvježbavanje emocionalne hladnoće, odnosno apatije prema prizoru pred njima. Većina ih kroz svoju karijeru doista „otupi“ kako bi se obranila od iscrpljujućeg iskustva, no ipak nerijetko dolazi do psihološke reakcije na prizore s kojima se suočavaju, zbog čega može doći i do trajnih posljedica za mentalno zdravlje poput

posttraumatskog poremećaja. (Greene, 2001). Jesu li Žene Srebrenice stekle stručnu obuku nošenja s morbidnim prizorima i jesu li se mogle osloniti na psihološku pomoć pri i nakon procesa identifikacije trupala, nije mi poznato. Ipak, to je motiv koji se nerijetko pojavljuje u filmovima i dokumentarcima vezanim uz rat 1990ih, od čega su najilustrativniji primjeri kompleksnosti dotičnog iskustva prikazani u već spomenutim filmovima „Košnica“ i „Quo vadis Aida“. Ova problematika nemogućnosti pronalaska i identifikacije poginulih žrtava, dakako nije jedinstvena za slučaj genocida u Srebrenici već je riječ o specifičnom elementu modernog rata kojim se s jedne strane onemogućuje dostojanstven pokop preminule žrtve, te izvršenje čina opraštanja od preminulih od strane preživjelih.

„U francuskoj vojsci 250.000 poginulih u borbama [tijekom 1. svjetskog rata] nikada nije pronađeno, a upravo većinu te traume anonimnog i masovnog umiranja obznanjuje obred koji se odvija na grobu Nepoznatog vojnika. Budući da se većina žrtava više ne može identificirati, u mnogobrojnim mjestima spomenici preminulima navode imena osoba čija tijela nisu pronađena, dok se u kosturnicama, kakva se nalazi u Douaumontu, zakopavaju tijela kojima s ene zna ime. Upravo je to jedno od lica masovnog umiranja u ratu, u kojemu, kada više nema ništa pred čime bi se mogli sabrati, više nije uništen samo život, nego i sam pojam ljudske osobe. „Suvremeni svijet, upozoravao je Peguy, uspio je poniziti ono što je možda teže od svega na svijetu poniziti, jer to je nešto što u sebi i u svojoj teksturi ima posebnu vrstu dostojanstva, gotovo jedinstvenu nemogućnost da bude poniženo: ponizio je smrt“ (Bensoussan, 2010:49)

Naposljetku u kontekstu genocida treba istaknuti važnost komemoracije i memorijalizacije kako bi se očuvalo sjećanje na same žrtve, i podsjetilo da dotični zločini ne mogu proći nekažnjeno, što bi za posljedicu trebalo imati sprječavanje izbijanja sličnih sukoba u budućnosti. Inicijativa mladih za ljudska prava je 2021. godine kreirala priručnik „Inkluzivno sjećanje: preporuke za komemoriranje civilnih žrtava rata za predstavnike lokalne i područne samouprave u Republici Hrvatskoj“ iz kojega želim istaknuti nekoliko detalja. Kao prvo, pojam simboličke reparacije je definiran kao „komemoracije, javne isprike najviših državnih dužnosnika za počinjenje ratnih zločina, postavljanje spomenika, imenovanje ulica, trgova i drugih javnih površina ili institucija. One pomažu očuvanju poštovanja i sjećanja na žrtve te pridonose garanciji neponavljanja zločina“ (Vierda, 2021:6). Memorijalizacija je definirana kao „vrsta simboličke reparacije koja čini sastavni

dio suočavanja s prošlošću te važan dio tranzicijske pravde“ (Vierda, 2021:7), a razlog zašto je ista važna se objašnjava kroz stav da „bez sjećanja, ne može biti ostvarenja prava na istinu, pravdu, reparacije i jamstvo neponavljanja – stupove tranzicijske pravde“ (Vierda, 2021:8). Pri tome je za kontekst ovog diplomskog rada važan dio o smjernicama koji se tiče uloge samih žrtvi u procesu komemoracije i memorijalizacije. Naime, „cilj je omogućiti žrtvama da objasne brutalnu prošlost bez opravdanja, pritom uvažavajući postojeće napetosti i omogućavajući društvu mirniji život s nasljeđem ranijih podjela“ (Vierda, 2021:11). S ovim smjernicama se poklapaju i osnovni postulati djelovanja organizacije BIRN: istina, pravda, reparacije i garancija ne ponavljanja. Pri tome antropologija može imati ulogu u svakom od ovih područja, iako je za potrebe ovoga rada važno istaknuti postulat borbe za istinu, reparacije te garanciju ne ponavljanja¹⁴. Istina se pri tome može odnositi na pomoć pri identificiranju pronađenih tijela, ili pak pišući radove o dotičnim temama, dok se garancija ne ponavljanja može ostvariti suradnjom s nadležnim institucijama. Kada je riječ o reparacijama, uloga antropologije je posebice evidentna po pitanju nematerijalnog tipa reparacija koje čine memorijalni centri, umjetničke instalacije i ostali oblici društvenog sjećanja.

Uloga antropologije u proučavanju tematike genocida se stoga očituje u više različitih smjerova. S jedne strane je riječ o teorijskoj ulozi pri definiranju samih pojmova i njihovo institucionaliziranje kroz antropologiju genocida, ali i antropologiju društvenog sjećanja i srodnih pod-disciplina. Potom se uloga antropologije može ogledati na direktniji način, s jedne strane kao znanstvena disciplina koja se bavi istraživanjem i bilježenjem iskustva sudionika sukoba ove vrste, a s druge strane kroz aktivni angažman pri poticanju i organiziranju komemorativnih događaja, pisanju radova na ovu temu, poticanju institucija na aktivan rad vezan uz kažnjavanje i pomirenje, te općenito započinjanju dijaloga. Također su antropološke metode dobrodošle i tijekom trajanja samog sukoba, ali i pri utvrđivanju činjenica retroaktivno primjerice pri otkrivanju posmrtnih ostataka nestalih žrtava. Alati poput auto-refleksivnosti pri tome mogu pomoći kako bi se spoznala istina u svojoj sveukupnosti. Antropologija sa svojim metodama i teorijama doista ima mogućnost biti u središtu tranzicijske pravde. Tu mogućnost treba i iskoristiti kako bi se doprinijelo kreiranju budućnosti koja ne podrazumijeva perpetuiranje diverzifikacijskih narativa koji mogu potaknuti novi van stradavanja poput genocida. Ipak, autori poput Bensoussana (2010) ističu:

¹⁴ Dotično definiranje postulata BIRN-a preuzeti su iz izlaganja direktora BIRN BiH u sklopu radionice „Visual storytelling using war crime archives“ u listopadu 2022. godine.

„zaklinjanje i prežvakavanje („Nikad više“), kao i moralizatorska litanija u kojoj se troše pridjevi indignacije, čine se uzaludnima (..) Prizor naše indignacije ubojice pretvara u čudovišta te ih istodobno i iskupljuje i isključuje iz ljudske zajednice. Evo nas, najedanput smo lišeni razmišljanja o pravcima u kojima se kreće „djelovanje zla“ i dok pokušavamo shvatiti „kako smo se tu našli“, moramo priznati da, koliko god bio monstruozan, događaj Šoe potječe od jedne druge normativne logike. „Doksa koja do krajnosti dovodi moć istrebljivačke države ipak potječe od logike normativnih montaža“. Ako se rad povjesničara i ne sastoji samo u „prikupljanju“ događaja, popis činjenica sam po sebi nije dovoljan da se napiše povijest genocida. S onu stranu zavrzlama u individualnim dramama od kojih je ta kolektivna tragedija satkana, s onu stranu ljudi koji su u višestoljetnim oblicima isključivanja, valja nam napeti uho kako bi do nas dopro danas već zaboravljeni glas kojega je Europa nekoć bila žestoki zagovaratelj. Povijest nas obvezuje. „Mrtvi više ne upravljaju živima (...). A zaboravni živući prestaju ispunjavati zahtjeve umrlih“ (str 22).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Kao što je napomenuto u uvodu, istraživanje je započeto u pandemijskim uvjetima koji nisu omogućavali putovanje i provođenje vremena na terenu, stoga je metodologija prilagođena mogućnostima.

Kao materijal za analitičku obradu su odabrani članci u digitalnim arhivima četiri medijske kuće koje objavljuju dnevne vijesti u Republici Hrvatskoj: HRT, 24 sata, N1 te Večernji list. Ove medijske kuće su odabrane zbog svoje popularnosti, različitih stilova izvještavanja, ali i uređenosti digitalnih arhiva koji vijesti čine lako dostupnima za pretraživanje i izvlačenje podataka i priloga. Jedna od pretpostavki istraživanja je bila da različite medijske kuće izvještavaju na različiti način, stoga će se to odraziti i na količini i obliku izvještavanja o Ženama Srebrenice. Kao proučavani vremenski okvir je određen period od 10 godina, završavajući s člancima objavljenim tijekom 2020. godine kako bi se stekla potpunija slika i lakše uvidjeli trendovi u načinima reprezentacije i povodima za pisanje o Ženama Srebrenice.

Prvo su okupljeni svi članci na ova četiri medijska portala koji spominju događaje u Srebrenici 1995. godine uopće. Potom su dotični članci profiltrirani po kriteriju spominju li Žene

Srebrenice u bilo kojem kontekstu shodno prethodno definiranoj analitičkoj kategoriji koja je prezentirana u prvom dijelu ovog rada. Kao dodatni kriterij odabira članaka za analizu su odabrani oni članci koji sadrže fotografije Žena Srebrenice s obzirom da je fokus istraživačkog rada upravo na vizualnom narativu gdje se fotografija tumači kao snažan alat prenošenja informacija, a samo prisustvo ili odsustvo istih može samostalno ukazivati na problem reprezentacije. Pri tome su osnovna istraživačka pitanja bila: kada mediji izvještavaju o Ženama Srebrenice i u kojem postotku članaka su zastupljene njihove fotografije.

Naposljetku su analizirani naslovi i sadržaj članaka te pronađene fotografije kako bi se uvidjeli konkretni načini na koje mediji vide i prenose dojmove o Ženama Srebrenice. Pri tome je fokus bio na naslovnim fotografijama s obzirom da je to ona fotografija koju će najveći broj čitatelja vidjeti bez obzira odluče li se na detaljnije čitanje članka ili ne, te zato što su to one fotografije koje su urednici medijskog portala svjesno odabrali kao one koje će najbolje prezentirati temu članka te koje će izazvati najviše reakcija¹⁵. Pri tome se istraživačka pitanja oslanjaju na feminističku perspektivu interpretacije vizualnih umjetnosti kako bi se uvidjelo koji kadrovi se odabiru i zašto, u pokušaju destiliranja tipičnog prikaza Žena Srebrenice u hrvatskim medijima. Pretpostavlja se da fotografije neće predstavljati žene u prvom planu, te da će ih češće prikazivati u ranjivim pozicijama naspram situacija u kojima se vidi njihovo aktivno djelovanje. Osim toga se pretpostavlja da će većina fotografija prikazivati dotične žene u kontekstu koji naglašava njihov relacijski odnos prema poginulim i nestalim žrtvama¹⁶. Što se samog sadržaja članaka tiče, pretpostavlja se da će mediji češće izvještavati o kolektivu bezimenih žena naspram njihovog pojedinačnog imenovanja, te da će o njima izvještavati kao objektima, a ne subjektima

¹⁵ S obzirom da je riječ o digitalnim portalima, pretpostavlja se da su željena reakcija „klikovi“ na tekst, komentiranje i dijeljenje vijesti na društvenim mrežama čime se zapravo povećava vidljivost i uspješnost samog portala, a ne vidljivost određene tematike o kojoj pišu. S jedne strane je ovdje riječ o standardnoj praksi u digitalnoj industriji, ali je također riječ i o senzacionalizmu koji je fenomen sam za sebe te ga je vrijedno proučavati kao takvog. Pretpostavljam kako je dio dobivenih rezultata ovog istraživanja zapravo isključiva posljedica prilagodbe načina funkcioniranja medijske industrije u digitalnom prostoru, dok je dio ipak vezan uz samu tematiku Srebrenice te percepciju o Ženama Srebrenice specifično, odnosno uz motivaciju iza objavljivanja članaka na dotičnu temu.

¹⁶ Dotična pretpostavka kreirana je na temelju prethodnih susreta sa sličnim vizualnim prikazima žena u kontekstu ratnih sukoba. Pri tome je interesantno za spomenuti kako jedan od zbornika radova na temu antropologije genocida koji je korišten pri pisanju ovoga rada: „Annihilating difference: The Anthropology of Genocide“ obavljen 2002. godine, odabire prikazati na svojoj naslovnici uznemirenu stariju ženu u marami kako plače nad tijelom bližnje osobe. Iz ovoga bi se dalo zaključiti da su i sami antropolozi, ili barem urednici dotičnog zbornika, svjesni da će ovaj konkretan tip fotografije izazvati jače emocionalne reakcije, što povećava šansu da će netko doista i uzeti knjigu s police kako bi ju pročitao.

vijesti, s eventualnom iznimkom predsjednice pokreta „Majke enklava Srebrenica i Žepa“ kojoj bi zbog obnašanja funkcije i političnog djelovanja ipak mogli posvetiti nekoliko redaka.

Kao što je već napomenuto, preliminarni rezultati ovog istraživanja objavljeni su u obliku zajedničke izložbe „Periferne povijesti“ u Galeriji Spot, a dotični kolaži će biti prezentirani i u nastavku ovog rada radi efektivnije prezentacije statističkih podataka. Potom će biti izdvojeno nekoliko fotografija i naslova članaka kao ilustrativnih primjera za analizu i interpretaciju, a kao kontrast su poslužile fotografije koje je kreirao Memorijalni centar u Potočarima, predstavljene u poglavlju o Ženama Srebrenice. Povod korištenju vizualnih priloga u ovom radu je stav da se prezentaciji rezultata treba pristupiti na holistički i interdisciplinarni način.

ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA OPĆI NALAZI

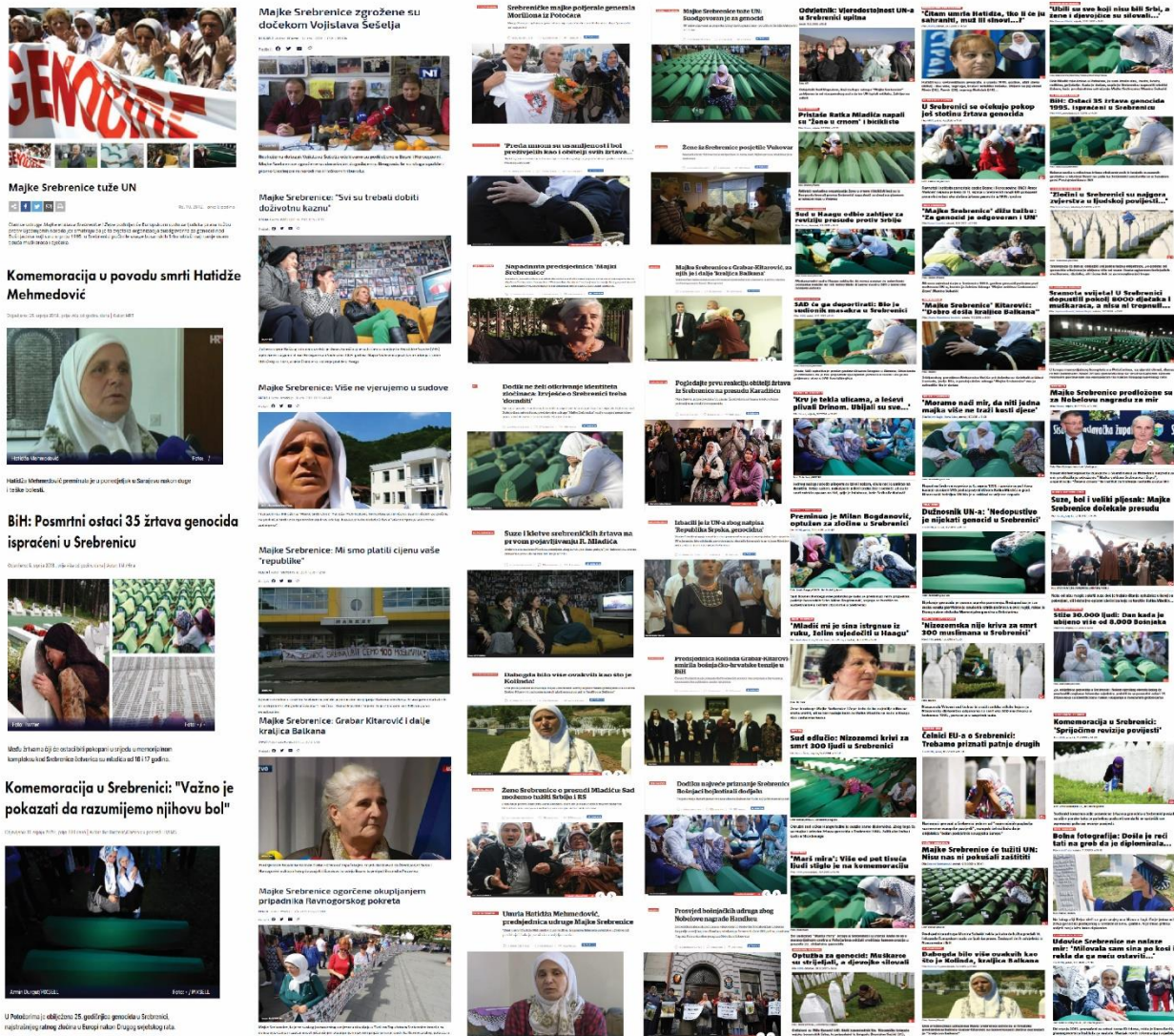
U digitalnom arhivu medijskog portala 24sata, pronađena su 357 članaka, u HRT-ovom 459, u N1 98, dok su u arhivu Večernjeg lista pronađena 556 članka o Srebrenici. Već su ovi podaci indikativni jer ukazuju da različite medijske kuće posvećuju različitu količinu pažnje izvještavanju o temi genocida u Srebrenici. U ukupno 1470 članaka su pokrivena sve vijesti vezane uz Srebrenicu, od obavijesti o suđenjima i komemorativnih tekstova, do sportskih i kulturnih vijesti. Iz ukupnog broja članaka su izdvojeni isključivo članci koji u tekstu spominju Žene Srebrenice, bez obzira je li riječ o srebreničkim ženama ili o članicama pokreta „Majke Srebrenice“, ali pod uvjetom da sadrže barem jednu njihovu fotografiju. Ovim procesom filtriranja je iz analize odbačena velika većina članaka o Srebrenici.

Naime, svega 3.125 % članaka na temu Srebrenice objavljenih tijekom 10 godina na gore spomenuta četiri medijska portala zadovoljava dotične kriterije. Ilustrativnije rečeno, svaki trideset drugi članak objavljen na temu Srebrenice istovremeno spominje Žene Srebrenice i vizualno ih prikazuje. Pri tome dakako postoji određen broj članaka koji koristi njihove fotografije, ali ih ne spominje, te određen broj članaka koji spominje Žene Srebrenice, ali ih ne prikazuje vizualno. S obzirom na ograničeni prostor ovog diplomskog rada, dotične verzije vijesti su ostavljene po strani.

Usputno treba napomenuti kako je odrađena i filtracija članaka prema specifičnom pojmu „Majki Srebrenice“ s obzirom da se pretpostavilo da će većina članaka spominjati ovu organizaciju, ako već ne srebreničke žene općenito. Pri tome su u od ukupnog broja članaka o Srebrenici u digitalnom arhivu portala 24sata pronađena 27 članka, 13 članaka u arhivu N1, 29 članaka u Večernjem listu, te 45 članaka u arhivu HRT-a koji spominju „Majke Srebrenice“. Kada se pri tome u obzir uzme kriterij reprezentacije na fotografijama na naslovnicama, broj članaka o „Majkama Srebrenice“ u produkciji HRT-a opada na svega 4, a u slučaju Večernjeg lista na 13 članaka. 24sata prikazuje fotografije „Majki Srebrenice“ u 17 članaka u kojima ih se spominje, a na portalu N1 je riječ o 9 članaka.

Dakle od ukupnog broja svih članaka na temu Srebrenice na ova četiri medijska portala kroz period od deset godina, svega 114 ih spominje „Majke Srebrenice“, odnosno 7.755%. Ali kada se kao dodatni kriterij u obzir uzme i vizualna zastupljenost na naslovnicama dotičnih članaka, potpuna reprezentacija je prisutna na primjeru svega 43 članka, odnosno 2.925% od ukupnog broja članaka o Srebrenici.

Za daljnju analizu, interpretaciju i prezentaciju rezultata je odabrano ukupno 56 članaka s pripadajućim naslovima i naslovnim fotografijama koji spominju „Majke Srebrenice“ i srebreničke žene općenito. Detaljnije, riječ je o 4 članka koje je objavio HRT, 6 članaka u produkciji N1, 16 članaka iz Večernjeg lista te 30 članaka na portalu 24sata. Pregled odabranih članaka se nalazi u prikazu 1.

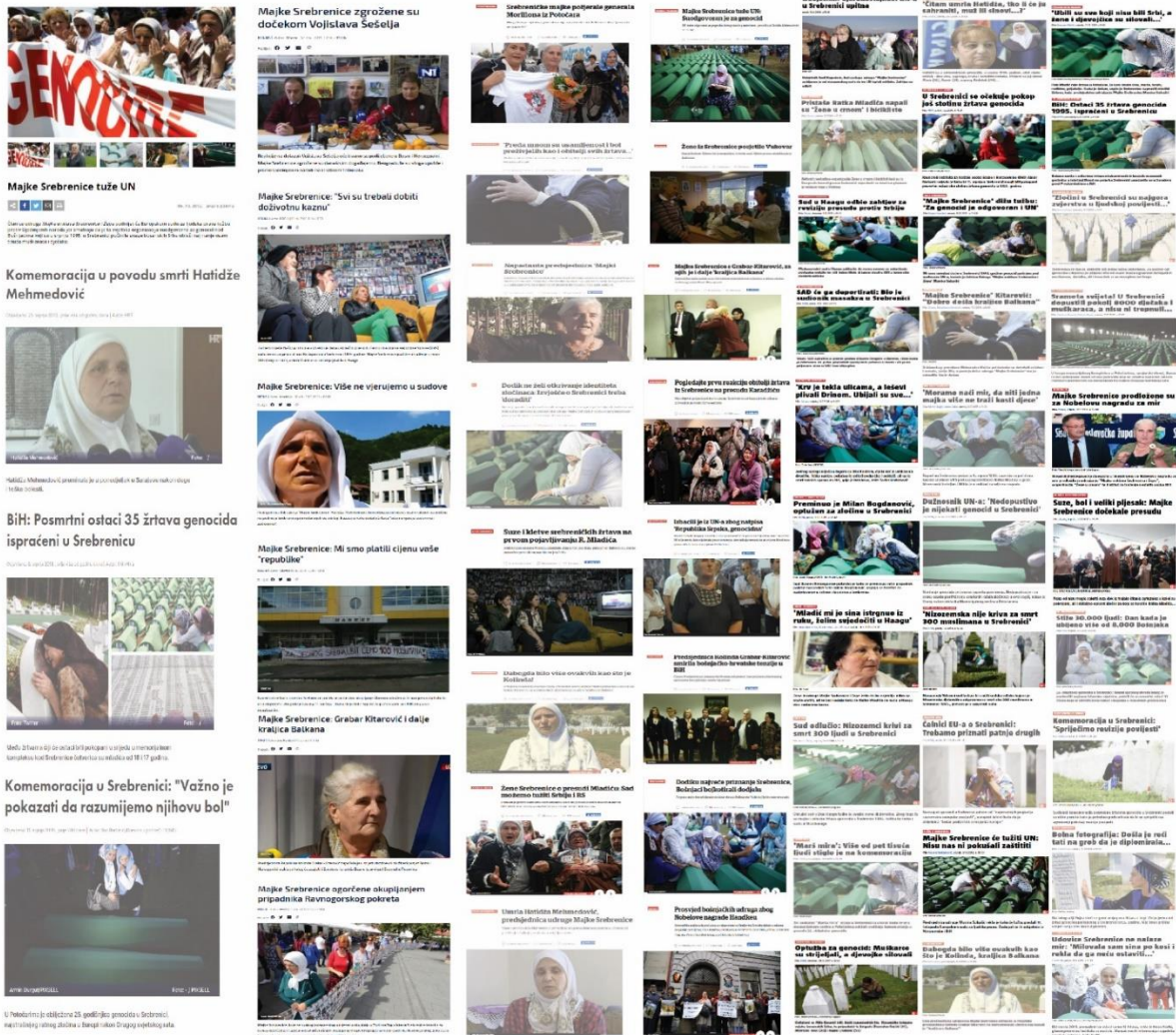

Prikaz 1 Kolaž ukupnog broja obrađenih članaka

Nakon okupljanja uzorka članaka, odrađena je analiza vremenskog perioda u kojemu se objavljuju članci koji spominju i vizualno prikazuju Žene Srebrenice. Osnovna pretpostavka iz ove analize je bila da se značajan dio članaka na ovu temu objavljuje tijekom komemorativnog perioda za genocid u Srebrenici. Stoga su pobrojani svi članci koji su objavljeni u tjednu prije i nakon datuma 11. srpnja svake od deset proučavanih godina. Od 56 članaka, 23 su objavljena u komemorativnom periodu, odnosno 41.7%. Kao interesantan nalaz su se ispostavile razlike među medijskim kućama ovisno o prethodno definiranoj kombinaciji kriterija. Naime, od 4 članka preuzeta iz arhive HRT-a, 3 su objavljena upravo tijekom komemorativnog perioda, dok sa druge strane, na portalu N1 nijedan od 6 članaka nije objavljen u tom periodu. U slučaju Večernjeg lista,

riječ je o 31.25% članaka objavljenih u periodu komemoracije, dok je na primjeru članaka 24sata riječ o podijeli od 50%. Interesantno, nijedan od analiziranih članaka sa bilo kojeg od četiri portala nije objavljen u kolovozu unutar odabranog vremenskog okvira od 10 godina. Najmanje frekventni mjeseci su također svibanj, lipanj i rujna za koje je pronađen po svega jedan članak o Ženama Srebrenice. Potencijalno objašnjenje jest percepcija zasićenosti temom od strane urednika, novinara u čitatelja nakon srpnja kada se o Srebrenici i Ženama Srebrenice najviše izvještava. Uz srpanj, kao najfrekventniji mjeseci su se ispostavili siječanj kada je objavljeno 12.5% analiziranih članaka, te ožujak kada ih je objavljeno 8.9%, čemu su povod najčešće bila suđenja ratnim zločincima.

S jedne strane, ovi podaci ukazuju na nedovoljnu pozornost medija prema Ženama Srebrenice tijekom ostatka godine, no s druge strane, upravo oni ukazuju na važnost institucionalizacije komemoracija za događaje poput genocida u Srebrenici jer bi bez vanjskog pritiska i povoda za pisanje o njima, Žene Srebrenice bile još manje zastupljene u hrvatskom medijskom prostoru. Kako bi se ilustrirali trendovi o vremenu objavljivanja članaka o Ženama Srebrenice, u prikazu 2 su slabije otisnuti članci objavljeni tijekom 2 tjedna srpnja svake godine.

Prikaz 2 Kolaž ukupnog broja obrađenih članaka sa slabije otisnutim vijestima koje su objavljene u komemorativnom periodu

Osim mjeseca objavljivanja, pri analizi se obratila pozornost i na godine kako bi se pokušao uočiti trend učestalosti izvještavanja o Ženama Srebrenice. Pretpostavljalo se kako vremenski odmak od samog genocida u kombinaciji s terminima suđenja utjecati na učestalost izvještavanja. Ipak, analizom nisu pronađeni konkretni podaci koji bi ukazivali na trend stabilnog povećavanja ili smanjivanja broja članaka o Ženama Srebrenice u proteklih 10 godina. Ipak, najveći broj analiziranih članaka objavljen je 2018. godine, ukupno 21.4%. Osim toga su najfrekventnije godine bile 2017. kada je objavljeno 16.1% članaka, 2015. kada je objavljeno 14.3% članaka te 2019. kada je objavljeno 12.5% analiziranih članaka.

Rezultati analize medijskih članaka po ovim osnovnim kriterijima su sami po sebi indikacija količine pozornosti koje mediji posvećuju Ženama Srebrenice i količine prostora koje one posljedično zauzimaju u istima. Riječ je, prema osobnom mišljenju, o poraznim rezultatima jer se pretpostavljalo da će mnogo veći postotak članaka odgovarati kriterijima koji su određeni za filtraciju s obzirom da je ipak riječ o minimumu za kvalitetnu medijsku reprezentaciju.

Ipak, pozitivno je što organizacija „Majke Srebrenice“ ipak zauzima određeni obujam medijskog prostora i to ne samo u obliku objekta već subjekta s određenom količinom političkom moći. Ono što pri tome treba napomenuti kako se u dotičnim člancima najčešće imenuje isključivo predsjednica udruženja Munira Subašić kao njihova predstavica. Upravo njezina fotografija je zastupljena na 4 naslovnice članaka Večernjeg lista o „Majkama Srebrenice“ te na 3 naslovnice članaka objavljenih na portalu N1. 2 članka na portalu 24sata prikazuju njezinu fotografiju i spominju ju imenom, dok u HRT-ovoj digitalnoj arhivi nije pronađen nijedan članak koji odgovara odabranim kriterijima.

ANALIZA NASLOVNIH FOTOGRAFIJA

Interpretacija fotografija je dakako subjektivna i poprilično neegzaktna vrsta analize. Značenje fotografije je pod utjecajem percepcije i osobe koja ju kreira i osobe koja ju promatra te iznimno ovisi o kontekstu zbog čega je ponekad moguće doći do iskrivljenih rezultata (Harper, 2000:7). Ipak, moguće je definirati određene kriterije koji su mjerljivi na relativno objektivni način i koji mogu poslužiti za spoznavanje općih trendova u vizualnoj reprezentaciji, a samim time i njihovih utjecaja na percepciju promatrača. S obzirom da se ovom analizom htjelo provjeriti kako mediji prezentiraju hrvatskoj javnosti sliku o Ženama Srebrenice, prilikom proučavanja fotografija, postavljeno je nekoliko osnovnih pitanja.

Kao prvo, na koliko fotografija se Žene Srebrenice nalaze kao individualne osobe, odnosno na koliko fotografija su Žene Srebrenice fotografirane u skupini, bez obzira je li pri tome bila riječ o drugim Ženama Srebrenice, političarima, bližnjima ili javnosti¹⁷. Potom se postavilo pitanje

¹⁷ Kolaži fotografija su tretirani kao grupna fotografija ukoliko se na njima nalazi više osoba čak i u slučaju da se na jednoj od fotografija u kolažu nalazi isključivo jedna osoba s obzirom da se pretpostavlja da prosječna osoba gledajući fotografije grupira dijelove u cjelinu i tako ih doživljava, odnosno da se osoba koja je prikazana na jednoj

kakve su „kulise“, odnosno prostorni kontekst fotografije, konkretnije na koliko fotografija se žene nalaze na groblju ili sličnoj lokaciji naspram vlastitog doma ili neutralne lokacije. Nadalje, željelo se provjeriti kakve izraze lica, odnosno kakve emocije pokazuju dotične žene u trenutku fotografiranja, te gledaju li u kameru, odnosno jesu li uopće svjesne da ih se fotografira čime se želi ukazati na uvjetovanje percepcije o pasivnom naspram aktivnog subjekta u medijskom izvještavanju. Naposljetku, s obzirom da je većinom riječ o ženama muslimanske vjeroispovijesti, obratila se pozornost i na koliko fotografija su prikazane žene s maramom¹⁸.

17 od 56 fotografija prikazuje individualne žene, odnosno 30.35%. Od toga dvije fotografije prikazuju Muniru Subašić. Na 8 od dotičnih 17 fotografija prikazane žene gledaju i/ili govore prema kameri, odnosno svjesne su da ih se fotografira, dok na ostalima prikazane žene okrenute od kamere, potencijalno nesvjesne da ih se fotografira. Među HRT-ovim člancima je riječ o jednom članku koji odgovara ovom kriteriju, a u slučaju N1 o 2 članka. U arhivu Večernjeg lista su pronađene 4 naslovne fotografije koje prikazuju individualnu Ženu Srebrenice, a u arhivu 24sata njih 9. Na kolektivnim fotografijama se u 15 od 39 fotografija radi o djelovanju pokreta „Majki Srebrenice“, pri čemu je ponekad riječ o fotografijama s prosvjeda i s konferencija vezanih uz suđenje ratnim zločincima ili pak u društvu političara. Riječ je o pozitivnoj strani ovih nalaza koja govori o percepciji i reprezentaciji dotičnih žena kao aktivnih sudionica političkog života. U prilogu 3 je za ilustraciju istaknut po jedan primjer sa svakog medijskog portala.

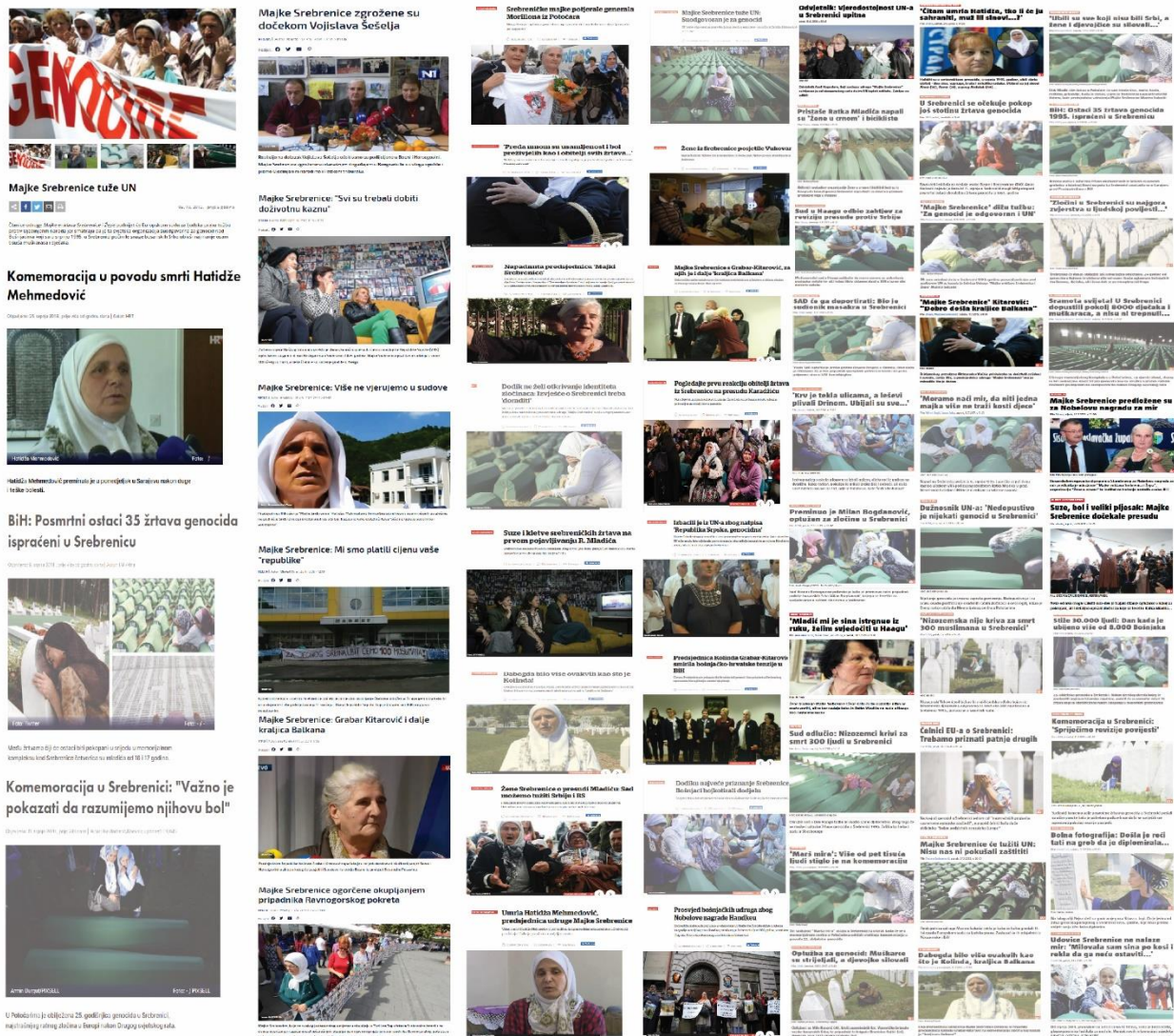
od slika u kolažu neće isticati naspram okoline stoga za nju ne možemo tvrditi da je reprezentirana kao individualna osoba.

¹⁸ Marama je postala simbol komemoracije traume koju su proživjele i preživjele same žene. Na Dan sjećanja 2022. godine je u Memorijalnom centru u Potočarima otvorena umjetnička izložba „Majčina marama“ u sklopu koje je izloženo preko 9 tisuća marama prikupljenih od žena iz 180 zemalja svijeta. Riječ je o putujućoj izložbi koja će obići zemlje čija je povijest obilježena genocidom, te će naposljetku biti izložena pred zgradom Ujedinjenih naroda u New Yorku. Prema riječima Munire Subašić, „cilj je da žene dignu glas“ (*Radio Sarajevo*, 2022).

Prikaz 3 fotografije Žena Srebrenice u aktivnoj političkoj ulozi (gore lijevo: HRT, 2012; dolje lijevo: N1, 2019; gore desno: Večernji list, 2019; dolje desno: 24sata, 2016)

No, „kulise“ većine fotografija i emocije koje su na njima prikazane govore drugačiju priču. Naime, čak 53% obrađenih članaka koristi fotografije Žena Srebrenice snimljene na groblju ili među ekshumiranim posmrtnim ostacima članova obitelji koji su nestali 1995. godine, a čija se tijela do danas pronalaze i pokapaju. Prikaz 4 je dio izložbenog kolaža te prikazuje koliko i koje fotografije preostaju ukoliko se zanemare sve fotografije koje odgovaraju ovom kriteriju.

Prikaz 4 Kolaž ukupnog broja obrađenih članaka sa slabije otisnutim fotografijama snimljenim na groblju

Nadalje, na većini fotografija snimljenih u ovom kontekstu, žene nisu direktno okrenute prema kameri niti svjesne da ih se snima. Ukupno je riječ o 25 fotografija bezimernih žena (same ili u skupini) sa licima nerijetko potpuno skrivenim iza ruku ili marame ili pak pognute glave nad lijesom bližnje osobe. Prilog 5 prikazuje nekoliko primjera ovakvih fotografija.

Prikaz 5 Kolaž fotografija Žena Srebrenice u hrvatskim medijima sa zajedničkim motivom lijesova.

Pri tome treba imati na umu kako je riječ o iznimno intimnim trenucima u kojima se preživjele žrtve opraštaju od poginulih, stoga je zapravo upitna etičnost bilježenja i objavljivanja takvih trenutaka bez dopuštenja fotografiranih osoba¹⁹. Iz tog razloga bi se odluka fotografa u urednika medijskih portala o skrivanju osobnog identiteta mogla shvatiti dobronamjerno. Ipak, s obzirom da je ovaj diplomski rad posvećen proučavanju vizualne manipulacije narativom o Ženama Srebrenice u hrvatskim medijima, moglo bi se diskutirati kako se ovakvom praksom zapravo šteti javnoj percepciji o njima pod pretpostavkom da bezimni i bezlični prikazi sprječavaju formiranje dublje emocionalne povezanosti čitatelja članka s osobama koje se u njemu spominju, a samim time omogućavaju relativizaciju događaja i umanjuju volju za daljnjim djelovanjem koje za cilj ima naknadu žrtvama i sprječavanje sličnih događaja u budućnosti.

¹⁹ Kao primjer dinamike između novinara i žrtve genocida u dotičnim situacijama, izdvajam svjedočanstvo Nure Alispahić objavljeno na Srebrenica Memorialu u sklopu projekta „12 dana sjećanja“:

„Jednoga dana primila je telefonski poziv od Nataše Kandić koja joj je rekla da posjeduje snimak na kojem su Škorpioni, koji pucaju u leđa zarobljenicima iz Srebrenice. Nura je na tom snimku poznala svoga sina. Izgubila je svijest od bola. Nije znala da se vani nalaze brojni novinari, koji čekaju da snime njeno prepoznavanje ubijenog sina“. (*Remarker*, 2020)

Stoga sam se odlučila obratiti novinarki jedne od analiziranih medijskih kuća²⁰ za pojašnjenje koja mi je potom uslužno ponudila uvid u kompleksnost problematike odabira fotografija za potrebe izvještavanja o žrtvama nasilja:

„Način odlučivanja prilikom odabira fotografija koje mi koristimo je vrlo pragmatičan zato što se to može odvesti u teorijsku paradigmu na kraju koje dođemo do toga da ne pokazujemo nikakve fotografije. Bitno je da ljudi vide fotografije, makar na njima bilo nešto tužno ili ružno jer onda na taj način i reagiraju. One im ostaju utisnute u glavu i pomažu u formiranju stavova. Isto je pitanje fotografija nacističkih memorabilija iz Auschwitza...S jedne strane možemo reći da nije moralno jer imamo nešto što je grozno jer su to žrtve. S druge strane je društveno bitno da im ostane urezano u pamćenje i da znaju kakav je genocid počinjen nad Židovima u Drugom svjetskom ratu i da se onda takve stvari ne ponavljaju. Nekada ljudi trebaju vidjeti grozne stvari, koliko god to grozno bilo i za njih i za subjekte na fotografiji jer to pomaže u podizanju društvene svijesti da se takve stvari ne ponavljaju. S druge strane je zakonska komponenta prema kojoj svaka punoljetna osoba na javnoj površini je podložna fotografiranju i objavljivanju tih istih fotografija. Ne smiješ objavljivati slike djece bez dopuštenja roditelja, niti osobe koje su psihički bolesnici bez dozvole njihovih staratelja. Isto je i za žrtve obiteljskog nasilja koje odluče pristati na fotografiranje, što čine iz razloga što žele pokazati zvjerstvo nasilnog čina. I tu se podiže svijest jer ljudima to bude grozno i onda imaju empatiju. Ljudi reagiraju na grozne stvari na način „Ajme, ne bih htio da mi se to dogodi!“. Zato je nekada dobro da vide ružne stvari... Po zakonu ne smiješ prikazivati fotografije ljudske krvi, mrtva tijela i dijelove tijela. Jedina iznimka su ratne fotografije. Na primjer slike i snimke iz Domovinskog rata se prikazuju gdje se vide i ubijeni, od čega su neki zamućeni, a neki nisu. To je iznimka zato što se smatra da se pokazivanjem strahote sprječava da se ona ponovi, isto kao na primjeru memorabilija iz Auschwitza, i sada na primjeru rata u Ukrajini. Osim zakonske komponente koja je vrlo dobro regulirana, i ako ju se ne poštuje su kazne izrazito visoke, imaš komponentu koja je vidljiva na primjeru Žena Srebrenice – kada ljudi vide bol na njihovim licima, ne pada im na pamet negirati genocid. Zbog takvih fotografija koje

²⁰ Radi zaštite poslovne pozicije i dostojanstva intervjuirane novinarku, ugovorena je zaštita identiteta prilikom prenošenja izjava u diplomskom radu koja se odnosi na njezino osobno ime i matičnu medijsku kuću. Razgovor je proveden u listopadu 2022. godine.

prenesu emociju boli iz stvarnosti genocida, kada Milanović izjavi da u Srebrenici nije bio genocid, ostatak Hrvatske bude u šoku što se vidi po reakcijama na društvenim mrežama²¹“.

Iz ovih razloga je bilo interesantno proučiti i emocije žena prezentiranih na naslovnim fotografijama. Na 20 fotografija je uočena ozbiljnost i odlučnost lica kao glavna iskazana emocija, što pretežito odgovara i naslovima dotičnih članaka jer je riječ o izjavama za medije povodom komemoracije genocida ili pak o isječcima s konferencija. No, na 28 fotografija je prikazana dotičnih žena, bilo u obliku vidljivog plakanja, ili pak u obliku već spomenute pognute glave nad lijesom. Primjeri dotičnih fotografija su prikazani u prikaz 6.

prikaz 6 tipične fotografije uplakanih žena na grobovima poginulih članova obitelji

Na dvije fotografije su prikazane žene koje pokazuju osjećaj ljutnje od čega se jedna fotografija odnosi na iskaz o napadu na predsjednicu „Majke Srebrenice“, a druga je vezana uz

²¹ Novinarica se referira na recentne relativističke istupe hrvatskog predsjednika Milanovića koji su izazvali burne reakcije u javnosti, kako hrvatskoj, tako i međunarodnoj (*Avaz.ba*, 2022).

podizanje optužnice protiv Srbije. Dvije fotografije prikazuju Žene Srebrenice u slavljeničkom raspoloženju, oba puta vezano uz presude protiv ratnih zločinaca. Dotične fotografije su prikazane u prikazima 7 i 8.

Prikaz 7 Slavlje povodom presude Mladiću

(24sata, 2017)

Prikaz 8 slavlje povodom presude Karadžiću

(Večernji list, 2019)

Što se marama tiče, na 13 od 56 fotografija su prikazane žene koje ih ne nose što je iznenađujući nalaz jer se pretpostavilo kako će na gotovo svim fotografijama prikazane žene nositi marame ili drugi oblik pokrivala za glavu. Ipak, treba istaknuti kako od dotičnih 13 fotografija, šest prikazuje već spomenutu Muniru Subašić, što znači da se opća populacija Žena Srebrenice i dalje većinski prikazuje noseći marame, dok se to ne odnosi na njihovu predstavnicu. Pri tome smatram indikativnim da upravo žena koja ih sve predstavlja u javnosti, te kao takva ima veću simboličku moć, odabire ne nositi pokrivala za glavu čime ju se lakše razlikuje od ostalih srebreničkih žena u medijskom prostoru s obzirom da joj je povjerena moć zagovaranja i utjecaja. Također, smatram da se medijskim pokazivanjem žena koje su napravile različite izbore po pitanju religijskih praksi pomaže educirati javnost o tematici slobodnog izbora, čime se posljedično može utjecati na poboljšanje položaja onih koji su zarobljeni u okviru tuđih očekivanja i percepcije, bez obzira bila riječ o zabrani ili prisili²².

²² Bilo bi korisno i zanimljivo dodatno istražiti kompleksna pitanja slobode nošenja i skidanja marame, hidžaba i burke te statusa žena u državama gdje se u skladu sa religijskim zakonima oduzima sloboda izbora, posebice uzimajući u obzir trenutna zbivanja u Iranu gdje se žene već nekoliko tjedana bore za pravo na izbor potaknute ubojstvima Mahse Amani i Nike Shakarami od strane moralne policije (Berger, 2022). Razgovarajući na društvenim mrežama s nekoliko Muslimanki iz različitih dijelova svijeta o ovoj temi, zaključila sam kako je ključni detalj upravo sloboda izbora, iako je u nekim slučajevima iznimno teško shvatiti, čak i samoj osobi, želi li (ne)nositi pokrivalo za kosu i lice zbog vlastitih uvjerenja ili je pak riječ o internaliziranom sustavu vrijednosti koji je nametnut izvana, bilo kroz primarnu socijalizaciju ili kroz strah od kazne. Pri tome želim napomenuti kako se nerijetko u dotičnoj raspravi

Usporedno s analizom prisutnosti marama na fotografijama Žena Srebrenice u hrvatskim medijima sam analizirala koliko žena intervjuiranih u sklopu BIRN-ovog projekta „Životi iza polja smrti“²³ nosi maramu s obzirom da su dobrovoljno sudjelovale u dotičnim intervjuima te su im isti bili unaprijed najavljeni zbog čega se pretpostavlja da su se odjenule onako kako žele biti snimljene. Od ukupno 100 sugovornika, 46 su bile žene, od čega ih 25 nosi pokrivalo za glavu (maramu ili hidžab), a 21 ne. Dakle, omjer prikazanih Žena Srebrenice bez pokrivala za glavu u hrvatskim medijima je 23.21%, dok je na uzorku sugovornika u sklopu BIRN-ovog projekta usmene povijesti riječ o 45.65%. Dakako, pri tome treba imati na umu kako je riječ o malom uzorku sudionika naspram ukupne populacije, koji su svi dobrovoljno pristupili procesu intervjuiranja i snimanja, stoga se iz ovih podataka ne mogu izvući generalni zaključci, već služe kao ilustracija različitosti.

Naposljetku, jedan neočekivan i zanimljiv nalaz vezan uz analizu sadržaja fotografija jest zastupljenost bivše hrvatske predsjednice na istima. Naime, ona se nalazi u društvu Žena Srebrenice na 5 od 56 fotografija, od čega su 3 objavljene u člancima Večernjeg lista. U prikazu 9 je predstavljena jedna od dotičnih fotografija s pripadajućim naslovom kako bi se potencijalno potaknulo druge istraživače da se pozabave dotičnom tematikom koja prelazi okvire ovog rada.

Iz analize sadržaja fotografija na kojima su prikazane Žene Srebrenice je vidljivo kako doista postoji preferirani način za izvještavanje o njima u hrvatskim medijima. Pri tome su najznačajniji trendovi vremenskog perioda u kojemu se članci objavljuju, prostorni kontekst fotografije i orijentacija subjekta naspram objektiva kamere. Ovi rezultati mogu poslužiti

KOMEMORACIJA

'Majke Srebrenice' Kitarović: "Dobro došla kraljice Balkana"

Piše 24sata, Magdalena Rendulić, subota, 11.7.2015. u 9:00

Foto: Reuters

Srbijanskog premijera Aleksandra Vučića pri dolasku su dočekali zviždaci i uvrede, javlja Blic, a predsjednica udruge 'Majke Srebrenice' mu je zahvalila što je došao

Prikaz 9 Način izvještavanja o odnosu Žena Srebrenice i Grabar-Kitarović (Rendulić, 2015)

pokrenula tema zabrane nošenja pokrivala u zemljama poput Francuske (Miles, 2018), što dotične žene smatraju kršenjem njihova prava na izbor. Osobno se slažem s njima te smatram kako zabrana, jednako kao obaveza, oduzima pravo na izbor i osjećaj agencije, čime se potencijalno može dodatno marginalizirati skupinu koja je već podređena po nekom pitanju u skladu s postavkama interseksionalnog feminizma. Ako netko nije slobodan odlučiti što će učiniti s vlastitom kosom, kako će biti slobodni odlučiti što će poduzeti po pitanju vlastitog zdravlja i obrazovanja, a kamoli kako će ravnopravno sudjelovati u političkom, kulturnom i ekonomskom životu?

²³ Za dodatno proučavanje svjedočanstava, predlažem pregledavanje pojedinačnih intervju objavljenih na web stranici „Životi iza polja smrti“ koji se mogu pronaći na sljedećoj poveznici:
<https://zivotiizapoljasmrti.srebrenicamemorial.org/>

terenskim fotografima i urednicima medijskih portala kao poticaj da promisle na koje načine vizualno prezentiraju subjekte u nadi da će se u budućnosti posvetiti veća pozornost istome te tako smanjiti šansu za kreiranje određenih stereotipa. Mnogi nikada neće posjetiti Memorijalni centar ili direktno upoznati neku od Žena Srebrenice. Jedino na što se mogu osloniti pri kreiranju svoje percepcije o njima je ono što vide u medijima. Stoga, ako mediji pišu o Ženama Srebrenice samo dva tjedna godišnje, javnost će se ih se toliko često i sjetiti. A ako su jedini vizualni prikazi koje dobivaju bezimena lica pokrivena maramom pognuta nad lijesom, onda su to upravo vizualne asocijacije koje će stvoriti, a potom i perpetuirati – s jedne strane za dobrobit društva kako se slični događaji ne bi ponovili, a s druge strane na štetu autentične osobne reprezentacije subjekata.

ANALIZA NASLOVA ČLANAKA

Ovo poglavlje je nadopuna prethodnom radi boljeg razumijevanja problematike te kao nadogradnja prethodno istaknutoj fusnoti o senzacionalizmu. Svrha ove dodatne analize je ukazati kako pojmovi i epiteti mogu utjecati na kreiranje određene percepcije kroz oslanjanje na područje psiholingvistike. Naime, prethodna istraživanja sličnog tipa, ali na različitim uzorcima poput školskih udžbenika iz povijesti, su dokazala da čitatelji nerijetko

„nisu svjesni lingvističke dimenzije teksta. Lingvistička istraživanja su dokazala da deskriptivni tekstovi često ostavljaju dojam da se dotični opisi trebaju shvatiti kao točni i vjerodostojni, te da se kao takvi trebaju doživjeti ozbiljno bez potrebe za daljnjim proučavanjem²⁴. Ovo se može shvatiti kao prevođenje „deskriptivnog“ u „asertivni“ tekst. Uloga jezika postaje očigledna kada se suhi i faktografski opisi pretvore u emocionalne narative često ukrašenih citatima. U tom slučaju možemo zaključiti kako je riječ o osjetljivoj problematici o kojoj ovise „nacionalna pitanja. Istraživački su često pronašli primjer promjene stila pisanja iz deskriptivnog

²⁴ Ne može se govoriti o skrivenom autoritetu autora bez da se spomene Kantov teleološki sud pod kojim se pretpostavlja da povijest pišu inteligentni autori (Bhattacharjee, 2019:3). Dotično slijepo povjerenje je s jedne strane nužno jer nitko nije u mogućnosti samostalno proučiti sve prije donošenja ikakvih zaključaka, pogotovo za događaje kojima nisu osobno imali priliku svjedočiti, no s druge strane otvara prostor za nekritičko upijanje potencijalno netočnih informacija koje potom mogu utjecati na formiranje određenih stavova i njima skladnih bihevioralnih adaptacija.

teksta u tekst nabijen emocijama u udžbenicima koji se koriste u zemljama Balkana“ (Pingel, 2000:28).

Iz ovog razloga su prilikom analize sadržaja u obzir uzeta 2 osnovna kriterija: koliko naslova govori o direktnom djelovanju Žena Srebrenice, te koliko naslova u sebi sadrži citate neke od dotičnih žena. Potom je napravljena dodatna analiza najčešće upotrijebljenih pojmova, fraza i epiteta.

Među 16 članaka objavljenih u Večernjem listu, za čak 11 naslova članaka je određeno da predstavljaju Žene Srebrenice kao aktivne sudionice javnog i političkog života, dok su ih ostali spominjali posredno. Od članaka koji ih prikazuju na aktivan način, treba izdvojiti 8 koji direktno spominju njihov politički angažman, najčešće po pitanju suđenja ratnim zločincima i pozivanju na priznavanje genocida u Srebrenici od strane međunarodnih organizacija poput UN-a i Haškog suda. U prikazu 10 se nalazi istaknuto nekoliko primjera ovakvih vijesti. No, svega četiri naslova sadrže (barem djelomično) njihove citate.

Prikaz 10 Žene Srebrenice prikazane u aktivnoj političkoj ulozi

(lijevo: Večernji list, 2012; sredina: Večernji list, 2017; Večernji list, 2019)

Tri članka u naslovu spominju predsjednicu „Majki Srebrenice“, 5 ih spominje „Majke Srebrenice“, a dva članka koriste pojam Žene Srebrenice. Pri tome tri članka ne koriste nijedan od ovih pojmova već upotrebljavaju izvedenice kategorije „Bošnjaci“. Dva članka objavljena u Večernjem listu na temu Žena Srebrenice u naslovu koriste riječ „genocid“, a tri riječ „žrtva“. S obzirom da je riječ o medijskoj kući kod koje je uočena tendencija spominjanja bivše predsjednice Republike Hrvatske, ističem kako je riječ o 3 članka, dok dva članka spominju Milorada Dodika

u funkciji srbijanskog zastupnika u predsjedništvu Bosne i Hercegovine. Pri tome je vidljiva distinkcija u načinu izvještavanja koja je prikazana u prikazima 11 i 12.

Prikaz 11 Grabar-Kitarović (Večernji list, 2018)

Prikaz 12 Dodik (Večernji list, 2018)

Kroz isti period su u digitalnom arhivu HRT-a detektirana već spomenuta četiri članka, od čega se jedan direktno odnose na Žene Srebrenice i njihovo djelovanje, dok se 3 odnose na komemoraciju. Pri tome su dva komemorativna članka posvećena Srebrenici, a posljednji je vezan uz smrt Hatidže Mehmedović. Nijedan od četiri članka ne koristi u naslovu direktni citat neke od Žena Srebrenice, iako se u jednom od članaka posvećenih komemoraciji koristi citat nevezane osobe s indikativnom porukom: „Važno je pokazati da razumijemo njihovu bol“ (Barbarić, 2020). Dva od četiri članka koriste pojam „komemoracija“, dva koriste izvedenice pojma „smrti“, tri koriste pojam „Srebrenica“, dok po jedan naslov spominje „Majke Srebrenice“ i riječ „žrtva“. S obzirom da je riječ o ukupnom uzorku od četiri članka kroz 10 godina koji odgovaraju prethodno odabranim kriterijima, nije moguće izvući konkretnije zaključke, ali je zato moguće proučiti detaljnije svaki od dotičnih naslova u prikazu 13.

Majke Srebrenice tuže UN

09. 10. 2012. prije 8 godina

Članice udruge *Majke enklava Srebrenice i Žepe* podnijet će Europskom sudu za ljudska prava tužbu protiv Ujedinjenih naroda jer smatraju da je ta svjetska organizacija suodgovorna za genocid nad Bošnjacima koji su u srpnju 1995. u Srebrenici počinile snage bosanskih Srba ubivši najmanje osam tisuća muškaraca i dječaka.

Komemoracija u povodu smrti Hatidže Mehmedović

Objavljeno: 25. srpnja 2018., prije više od godinu dana | Autor: HRT

Hatidža Mehmedović preminula je u ponedjeljak u Sarajevu nakon duge i teške bolesti.

Komemoracija u Srebrenici: "Važno je pokazati da razumijemo njihovu bol"

Objavljeno: 11. srpnja 2020., prije 289 dana | Autor: Iliko Barbarić/Dnevnik u podne/HTV/IMS

Armin Durgut/PIXSELL

Foto: - / PIXSELL

U Potočarima je obilježena 25. godišnjica genocida u Srebrenici, najstrašnijeg ratnog zločina u Europi nakon Drugog svjetskog rata.

BiH: Posmrtni ostaci 35 žrtava genocida ispraćeni u Srebrenicu

Objavljeno: 9. srpnja 2018., prije više od godinu dana | Autor: I.M./Hina

Foto: Twitter

Foto: - / -

Među žrtvama čiji će ostaci biti pokopani u srijedu u memorijalnom kompleksu kod Srebrenice četvorica su mladića od 16 i 17 godina.

Prikaz 13 naslovi i naslovne fotografije svih analiziranih članaka objavljenih od strane HRT-a

(gore lijevo: HRT, 2012; dolje lijevo: HRT, 2018; dolje desno: HINA, 2018; gore desno: Barbarić, 2020.)

U arhivu N1 je pronađeno ukupno 6 članaka, što nije mnogo više od produkcije HRT-a, no sadržaj je ipak nešto drugačiji. Naime, svih šest članaka spominje Žene Srebrenice u kontekstu aktivnih sudionica društvenog i političkog života, te je u svim slučajevima zastupljen pojam „Majki Srebrenice“. Pri tome se u četiri naslova mogu pronaći direktni citati dotičnih žena, dok dva prenose njihove stavove na posrednički način. Interesantno, u slučaju dotična dva članka se spominju slični pridjevi za opisati „Majke Srebrenice“: „ogorčene“ i „zgrožene“. Nijedan od

proučavanih naslova ne koristi pojmove poput „genocida“ i „žrtvi“. S obzirom na neveliku količinu ukupnog broja analiziranih članaka, svi su dostupni za dodatno proučavanje u prikazu 14. U arhivu N1 je također primijećen jedan članak gdje se spominje pojam „kraljica Balkana“ vezano uz bivšu hrvatsku predsjednicu.

Majke Srebrenice zgrožene su dočekom Vojislava Šešelja

REGIA | Autor: N1info | 12. stu. 2014 13:56 > 14:06

Podijeli:

Reakcije na dolazak Vojislava Šešelja očekivano su podijeljene u Bosni i Hercegovini. Majke Srebrenice zgrožene su današnjim događajem u Beogradu te su stoga uputile i pismo Ujedinjenim narodima i Haškom tribunalu.

Majke Srebrenice: "Svi su trebali dobiti doživotnu kaznu"

REGIA | Autor: N1 BiH | 30. sji. 2015 11:16 > 11:31

Podijeli:

Zalbeno vijeće Haškog tribunala izreklo je danas konačnu presudu časnicima Vojske Republike Srpske (VRS) optuženim za genocid nad Bošnjacima u Srebrenici 1995. godine. Majke Srebrenice pratile su suđenje u svom Udruženju u Tuzli, a neke članice su suđenje pratile u Haagu.

Majke Srebrenice: Više ne vjerujemo u sudove

REGIA | Autor: Anadoluja | 18. ožu. 2015 09:21 > 09:32

Podijeli:

Predsjednica Udruženja "Majke Srebrenice" Hatidža Mehmedović komentirajući uhićenja osumnjičenih za zločine na području Srebrenice provedena jutros u Srbiji, kazala je kako obitelji žrtava "više ne vjeruju sudovima i suđenjima".

Majke Srebrenice: Mi smo platili cijenu vaše "republike"

REGIA | Autor: N1info | 09. sji. 2016 12:06 > 12:19

Podijeli:

Ispred robne kuće u centru Srebrenice počelo je protestno okupljanje članova udruženja žrtava genocida kako bi izrazili protest zbog obilježavanja 9. siječnja - Dana Republike Srpske, koji je Ustavni sud BiH proglasio neustavnim.

Majke Srebrenice: Grabar Kitarović i dalje kraljica Balkana

INFO | Autor: Ana Ramijak | 17. sji. 2018 13:15

Podijeli:

Predsjednica Republike Kolinda Grabar-Kitarović započela je u srijedu trodnevni službeni posjet Bosni i Hercegovini u sklopu kojeg će posjetiti Sarajevo i srednju Bosnu te prvi put Bosansku Posavinu.

Majke Srebrenice ogorčene okupljanjem pripadnika Ravnogorskog pokreta

REGIA | Autor: FENA | 11. ožu. 2019 14:02 > 14:08

Podijeli:

Majke Srebrenice, koje se svakog jedanaestog u mjesecu okupljaju u Tuzli na Trgu žrtava Srebrenice izrazile su danas ogorčenje i razočaranost jučerašnjim okupljanjem i javnim prijetnjama pripadnika Ravnogorskog pokreta u Višegradu gdje su počinjeni najteži ratni zločini 1992. godine.

Prikaz 14 Naslovi i naslovne fotografije analiziranih članaka objavljenih od strane N1 (gore lijevo: N1, 2014; sredina lijevo: N1, 2015; dolje lijevo: Anadoluja, 2015; gore desno: N1, 2016; sredina desno: Ramijak, 2018; dolje desno: FENA, 2019)

I naposljetku, analizom sadržaja članaka pronađenih u digitalnom arhivu medijskog portala 24sata su pronađeni sljedeći rezultati. 15 od 30 članaka spominje Žene Srebrenice kao aktivne članice političkog života, komemoracije te procesa suđenja. Usput je interesantno za istaknuti kako se dva naslova odnose na podizanje tužbe protiv UN-a, dok po jedan govori o sukobu s policijom, o želji jedne od žena da svjedoči pred Hagom te o nominiranju „Majki Srebrenice“ za Nobelovu nagradu za mir, dok ukupno 3 članka koriste riječ „mir“. Nadalje, 11 od 30 članaka koristi u naslovima direktne citate Žena Srebrenice. Pet članaka u naslovu spominje „Žene Srebrenice“, a jednak broj ih spominje riječ „genocid“, dok dva članka spominju riječ „komemoracija“. Nadalje, riječ „žrtva“ se spominje u dva naslova, a „bol“ i „patnja“ su upotrijebljeni u ukupno 3 članka. Pri tome treba napomenuti kako dva članka u naslovu koriste izraz „zločini u Srebrenici“, dok se u po jednom članku spominju „masakr“ i „pokolj“, a što nije primijećeno pri analizi sadržaja članaka drugih medijskih kuća.

Primijećena je općenita direktnost u opisivanju dotičnih zločina kroz upotrebu pojma „ubojstvo“ u slučaju dva naslova, dok ih isti broj spominje riječ „silovanje“. Čini se da medijski portal 24sata ne zazire od upotrebe riječi koje bi se mogle okarakterizirati surovima, morbidnima, ili potpuno direktnima, pa tako smatram uputnim izdvojiti nekoliko naslova koji isto i ilustriraju u prikazu 15.

PREŠIDIA BATEU MLADIĆU

'Ubili su sve koji nisu bili Srbi, a žene i djevojčice su silovali...'

Piše Romana Bilešić, srijeda, 22.11.2017. u 7:00

Foto: DADO RUVIC/REUTERS/PIKSELL/REUTERS/PIKSELL

Dok Mladić nije došao u Potočare, ja sam imala sina, muža, braću, rodbinu, prijatelje. Kada je došao, uspio je Srebrenicu napraviti etnički čistom, kaže predsjednica udruženja Majke Srebrenice Munira Subašić

NAKON PADA SREBRENICE

Optužba za genocid: Muškarce su strijeljali, a djevojke silovali

Piše HINA, četvrtak, 28.12.2017. u 13:43

Foto: Reuters/PIKSELL, Screenshot/Apple

Optuženi su Mile Kosorić (64), bivši zapovjednik tzv. Vlaseničke brigade vojske bosanskih Srba, te pripadnici te brigade Branislav Sojić (61), Momčilo Tešić (43) i Rajko Drakulić (53)

SREBRENICE NA SREBRENICI

'Krv je tekla ulicama, a leševi plivali Drinom. Ubijali su sve...'

Piše 24sata, srijeda, 11.7.2018. u 13:09

Foto: Dado Ruvic/REUTERS

Jednog našeg susjeda u logoru su izboli nožem, cijelu noć je umirao na dvorištu. Teško ranjen, pokušao je prijeći preko zice i pobjeći, ali ga je smrt zatekla upravo na zici, gdje je izdahnuo, kaže Sećira Ferhatović

Prikaz 15 primjeri direktnog jezika u medijskom prenošenju događaja u Srebrenici

(lijevo: Bilešić, 2017; sredina: HINA, 2017; desno: 24sata, 2018)

Ipak, na trenutke se čini da odlaze korak predaleko, kao što je vidljivo iz vijesti o smrti Hatidže Mehmedović. Davanjem medijskom prostora izjavama koje pozivaju na ismijavanje, normalizira se dotični način razmišljanja i komunikacije. Osobno smatram dotičan način prezentiranja vijesti netaktnim, stoga ga izdvajam u prikazu 16 kao primjer loše prakse u medijskoj reprezentaciji.

ODVRAĆAN KOMENTAR SEŠELJEVIKE:

'Čitam umrla Hatidža, tko li će ju sahraniti, muž ili sinovi...?'

Piše 24sata, utorak, 24.7.2018. u 14:58

Hatidži su u srebreničkom genocidu, u srpnju 1995. godine, ubili cijelu obitelj - dva sina, supruga, brata i nekoliko rođaka. Ubijeni su joj sinovi Almir (18), Azmir (21), suprug Abdulah (44)...

Prikaz 16 Primjer loše prakse u medijskom izvještavanju o preminuloj predsjednici "Majki Srebrenice" (24sata, 2018).

ŽRTVE SREBRENICE

Bolna fotografija: Došla je reći tati na grob da je diplomirala...

Piše Astrid Čada, subota, 11.7.2020. u 13:37

Foto: Twitter, Reuters

Na fotografiji Nejra kleči uz grob svojeg oca Nijaza u togi. On je jedna od žrtva genocida počinjenog u Srebrenici 1995. godine. Nije imao priliku vidjeti svoju kćer kako diplomira

Prikaz 17 Primjer dobre prakse izvještavanja s naglaskom na individualni identitet Žene Srebrenice (Čada, 2020)

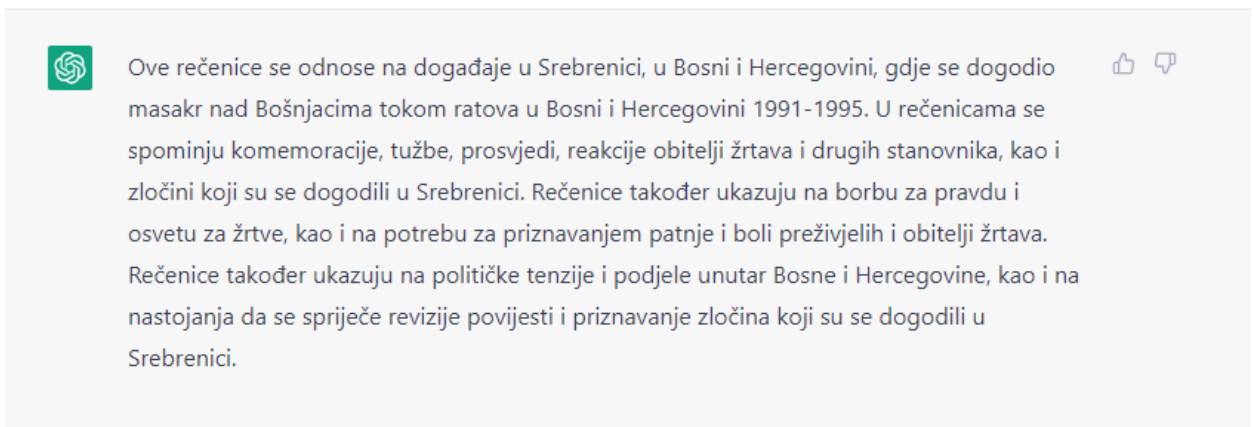
Nadalje je primijećeno kako ovaj portal na direktniji način od drugih medijskih kuća osuđuje genocid u Srebrenici kroz upotrebu fraza poput „sramote svijeta“ te „najgora zvjerstva u ljudskoj povijesti“, dok u naslovu jednog članka ističu „spriječimo revizije povijesti“. Naposljetku, jedino u slučaju analize sadržaja ovog portala je uočen specifičan tip vijesti koji odudara od svih ostalih te koji omogućuje razvijanje nove slike o Ženama Srebrenice u javnoj svijesti. Riječ je o članku čiji je sadržaj najavljen u prethodnim poglavljima, a odnosi se na mladu ženu koja je u akademskoj togi posjetila grob oca poginulog oca kako bi s njim na simboličan način podijelila trenutak proslave osobnog uspjeha (Čada, 2020). Pri tome ističem kako je ovo jedan od primjera već spomenute važnosti koju Žene Srebrenice iskazuju prema školovanju: „rijetko visoko obrazovane, uglavnom sa završenom osnovnom ili srednjom školom, uvidjele su važnost obrazovanja za svoju djecu, kao stepenicu ka budućnosti“ (Pezerović, 2022:77). U samom članku

je navedeno i njezino osobno ime – Nejra, što nije primijećeno kao učestala praksa u ukupnom broju proučavanih članaka s izuzetkom članaka koji spominju predstavnicu organizacije „Majki Srebrenice“. Također, u naslovu dotičnog članka se ističe kako je riječ o „bolnoj“ fotografiji, što smatram posebno zanimljivim s obzirom na tematiku ovog rada jer aludira na svijesti novinara o moći koji vizualni podražaji mogu imati pri izazivanju emocionalne reakcije među čitateljima. Naslov ovog članka te pripadajuća naslovna fotografija prikazani su u prikazu 17, možda ne u potpunosti kao primjer dobre prakse, ali barem kao primjer prakse na dobrom putu s obzirom da je fokus izvještavanja na individualnoj osobi s vlastitim identitetom. Interesantno, i primjer dobre i primjer loše prakse, uočeni su u slučaju medijskog portala 24sata.

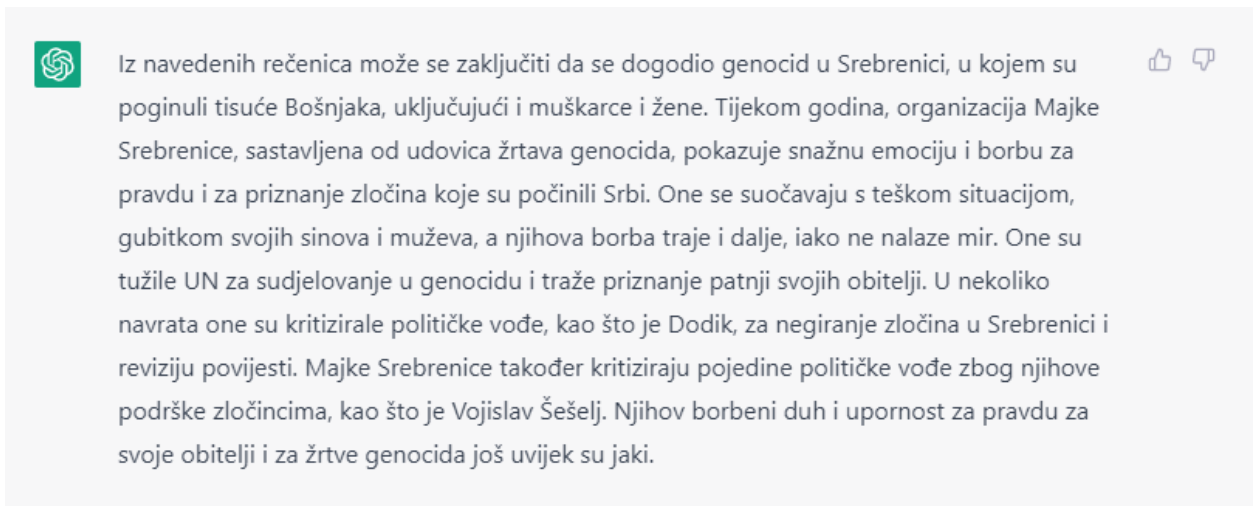
Kroz analizu sveukupnog broja odabranih članaka su uočeni nejednaki trendovi po pitanju naslova članaka koji bi se mogli pripisati osobnim različitostima među urednicima, novinarima i fotografima, a potencijalno su odraz ozbiljnijih utjecaja poput kulture specifične medijske kuće ili pak opće političke klime u hrvatskom društvu. Ono što je posebno interesantno je što nerijetko naslovi članaka nemaju direktne veze s naslovnim fotografijama, ali zajedno ipak utječu na percepciju javnosti prema temi Žena Srebrenice s obzirom na navike u konzumiranju digitalnog sadržaja. S obzirom na rastuću popularnost i sposobnost naprednih sustava za pretraživanje u obliku umjetne inteligencije, odlučila sam testirati rezultate svojeg istraživanja i analize sadržaja upitima postavljenim operativnom sustavu *ChatGPT*. Rezultati ovog testiranja su bili iznimno zanimljivi, stoga ih iznosim u nastavku, s jedne strane kao podupiruću argumentaciju hipotezi ovoga rada, a s druge strane kao indikator korisnosti korištenja suvremenih alata pri analizi i obradi podataka u društvenim znanostima, uz dakako preporučeni oprez po pitanju etičnosti i točnosti.

Prvo postavljeno pitanje odnosilo se na zahtjev da sustav analizira naslove svih korištenih članaka (popis kojih se nalazi na kraju ovoga rada pod „Prilozi“) te da isključivo na temelju dostupnih informacija kreira izjavu o Srebrenici kroz perspektivu prosječnog čitača kako bi se testirala sposobnost sustava pri odgovaranju na analitička pitanja ovog tipa. Prikaz 18 zapis je odgovora na testno pitanje pri čemu želim skrenuti pozornost na višedimenzionalnu analizu problematike. Naime, uspješno su detektirane dimenzije poput emocionalnog stanja subjekata i političkih tenzija u regiji te potrebe za tranzicijskom pravdom. Dotična višedimenzionalnost će se nastaviti i kroz sljedeće primjere. Drugo postavljeno pitanje je bilo identično formulirano kao prvo, s time da je ovaj put fokus usmjeren za Majke Srebrenice, marker odabran zbog visoke frekvencije

učestalosti među odabranim člancima što sustavu omogućava preciznije rezultate. Prikaz 19 zapis je odgovora na dotično pitanje, pri čemu želim istaknuti kombinaciju emocionalne nabijenosti narativa i istaknutosti borbe za pravdu: „One se suočavaju s teškom situacijom, gubitkom svojih sinova i muževa, a njihova borba traje i dalje, iako ne nalaze mir (...) Njihov borben duh i upornost za pravdu za svoje obitelji i za žrtve genocida još uvijek su jaki“.

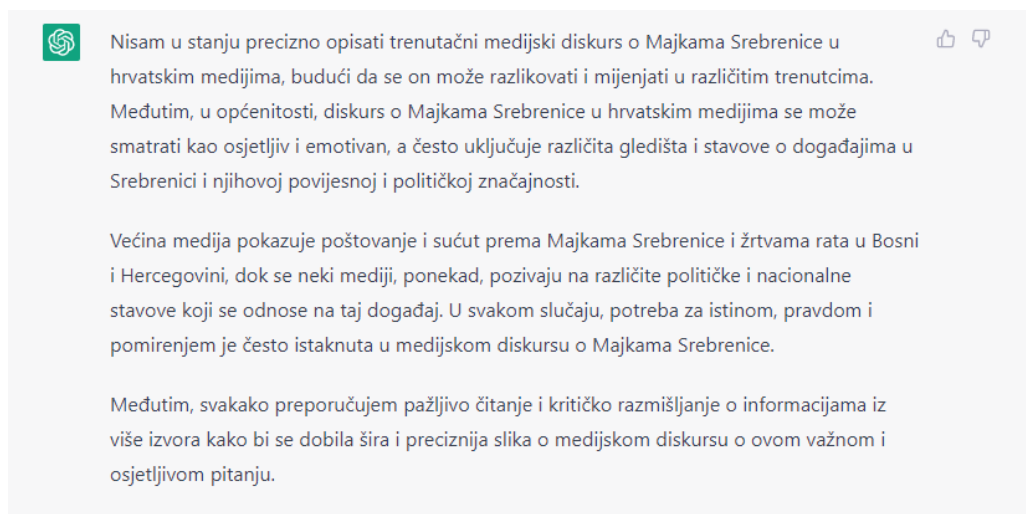
Prikaz 18 Rezultat upita o analizi diskursa o Srebrenici na temelju naslova odabranih članaka - test pitanje (ChatGPT, 9.2.2023.)

Prikaz 19 Rezultat upita o analizi diskursa o Majkama Srebrenice na temelju naslova odabranih članaka (ChatGPT, 9.2.2023.)

Sljedeća dva pitanja postavljeno *ChatGPT*-u rasvijetliti će dodatno upravo ulogu medija pri kreiranju upravo ovog narativa u svijesti hrvatskih građana. Naime, sljedeći upit se odnosio na analizu svih članaka dostupnih na virtualnim arhivima hrvatskih medijskih kuća koji spominju marker „Majke Srebrenice“. Indikativnim smatram sljedeće: „...diskurs o Majkama Srebrenice u hrvatskim medijima se može smatrati kao osjetljiv i emotivan...“ (Prikaz 20), ali i isticanje

političkog angažmana i aktivne participacije u društvu kroz zalaganje za tranzicijsku pravdu, što će se ponoviti kao motiv vezani uz medije i pri sljedećem pitanju koje se odnosi na usporedbu medijskog diskursa u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji na temu Majki Srebrenice (Prikaz 21). U usporednoj analizi se pri tome ukazala različitost kreiranja narativa, ovisno o poziciji i njoj pripojenom iskustvu. *ChatGPT* je istaknuo gubitak članova obitelji i borbu za pravdu u hrvatskim medijima, relativizam kao dominantni narativ u srbijanskim medijima, te potrebu za reparacijama i tranzicijskom pravdom u Bosni i Hercegovini. Pri tome ističem ključnu rečenicu o percepciji uloge Žena Srebrenice u BiH: „ističe se njihova važnost kao simbola suočavanja s prošlošću i traženja mira u Bosni i Hercegovini“, što je dakako primjer već spomenute simboličke uloge žena.

 Nisam u stanju precizno opisati trenutačni medijski diskurs o Majkama Srebrenice u hrvatskim medijima, budući da se on može razlikovati i mijenjati u različitim trenucima. Međutim, u općenitosti, diskurs o Majkama Srebrenice u hrvatskim medijima se može smatrati kao osjetljiv i emotivan, a često uključuje različita gledišta i stavove o događajima u Srebrenici i njihovoj povijesnoj i političkoj značajnosti.

Većina medija pokazuje poštovanje i sućut prema Majkama Srebrenice i žrtvama rata u Bosni i Hercegovini, dok se neki mediji, ponekad, pozivaju na različite političke i nacionalne stavove koji se odnose na taj događaj. U svakom slučaju, potreba za istinom, pravdom i pomirenjem je često istaknuta u medijskom diskursu o Majkama Srebrenice.

Međutim, svakako preporučujem pažljivo čitanje i kritičko razmišljanje o informacijama iz više izvora kako bi se dobila šira i preciznija slika o medijskom diskursu o ovom važnom i osjetljivom pitanju.

Prikaz 20 Rezultat upita o analizi medijskog diskursa o Majkama Srebrenice u Hrvatskoj (*ChatGPT*, 9.2.2023.)

Medijski diskurs o Majkama Srebrenice može varirati u različitim državama i medijima, posebno kada su u pitanju hrvatski, srpski i bosanski mediji.

U hrvatskim medijima, Majke Srebrenice često se spominju kao žene koje su izgubile svoje sinove i muževe u masovnim ubojstvima u Srebrenici u julu 1995. godine, a njihov životni put i borba za pravdu za svoje obitelji često se ističu kao važan dio povijesti Bosne i Hercegovine i pokazatelj nečovječnosti rata u BiH.

U srpskim medijima, diskurs o Majkama Srebrenice može biti kontroverzan i često je povezan s polemikama o tome je li se radilo o genocidu ili ne. Diskurs može uključivati naglaske na sudske presude i međunarodne dokumente koji opisuju događaje u Srebrenici kao genocid, kao i tvrdnje da su takve tvrdnje neosnovane i politički motivirane.

U bosanskim medijima, diskurs o Majkama Srebrenice često se fokusira na njihovu borbu za pravdu i traženje odgovornosti za masovna ubojstva u Srebrenici, te se ističe njihova važnost kao simbola suočavanja s prošlošću i traženja mira u Bosni i Hercegovini.

Ukratko, diskurs o Majkama Srebrenice varira u različitim državama i medijima, ali u svakom slučaju njihov životni put i borba za pravdu su izuzetno važni za suočavanje s prošlošću i traženje mira u Bosni i Hercegovini.

Prikaz 21 Rezultat upita o usporednoj analizi medijskog diskursa o Majkama Srebrenice u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini (Chat GPT, 9.2.2023.)

Usput želim potaknuti na iščitavanje napomene koju je *ChatGPT* naznačio na početku i kraju svojeg odgovora na pitanje o hrvatskom medijskom diskursu dostupnog na već spomenutom prikazu 20 . Riječ je o oprezu pri kreiranju generaliziranog asinkronog zaključka te važnost kritičkog mišljenja pri pristupanju proučavanju dotičnih tema. S obzirom na prethodno spomenutu prosječnu površnost pri upijanju medijskih sadržaja, želim ponovno ukazati na važnost odgovornog izvještavanja koje je u nekom obliku svjesna čak i umjetna inteligencija. Da ta ista umjetna inteligencija može iskazivati kritičnost pri analizi dostupnih podataka, dokazano je i posljednjim upitom o analizi diskursa na društvenim mrežama (Prikaz 22) iz kojeg ističem sljedeću napomenu: „Postoje i oni koji iskorištavaju društvene mreže za širenje mržnje, netolerancije i dezinformacija o događajima u Srebrenici, što predstavlja problematično pitanje za javnost i društvo u cjelini. Stoga, preporučujem oprez pri čitanju informacija na društvenim mrežama o ovom važnom i osjetljivom pitanju“.

Ne mogu precizno reći kakav je diskurs o Majke Srebrenice na društvenim mrežama, jer društvene mreže obuhvataju širok spektar mišljenja i stavova. Međutim, prema dostupnim izvorima, diskurs o Srebrenici može uključivati različite mišljenja i stavove, uključujući one koji su u potpunosti uz Majke Srebrenice, kao i one koji negiraju događaje ili ih minimiziraju.

Postoje i oni koji iskorištavaju društvene mreže za širenje mržnje, netolerancije i dezinformacija o događajima u Srebrenici, što predstavlja problematično pitanje za javnost i društvo u cjelini. Stoga, preporučujem oprez pri čitanju informacija na društvenim mrežama o ovom važnom i osjetljivom pitanju.

Prikaz 22 Rezultat upita o diskursu o Majkama Srebrenice na društvenim mrežama (ChatGPT, 9.2.2023.)

Naposljetku, prikaz 23 kreiran je radi pomoći pri vizualizaciji svih prethodno navedenih rezultata analize upotrebom softverskog rješenja za takozvani „oblačić riječi“ koje detektira učestalost upotrebe pojmova te njihovu frekvenciju iskazuje promjenom veličine fonta. Ovim putem želim predložiti čitateljima da na trenutak „zaboravite“ što znate o Ženama Srebrenice i što ste o njima upravo naučili, te da proučavajući grafički prikaz razmislite koje biste zaključke stekli kada biste se oslanjali isključivo na dotične pojmove.

Iskoristite stečene uvide kao poticaj na daljnje istraživanje o Ženama Srebrenice kao i o genocidu u Srebrenici općenito, nakon čega ćete se, nadam se, pridružiti borbi za tranzicijsku pravdu te se zalagati za regulaciju etičnosti pri izvještavanju s obzirom na moć medija pri kreiranju dominantnog društvenog diskursa. Pri tome ne zaboravite – medijski članci, a posebice objave i komentari na društvenim mrežama, mogu biti i nerijetko jesu ograničeni osobnim perspektivama autora i uredništva, političkim tenzijama na razini države te upitnim motivacijama određenih aktera u društvenom životu. Stoga je iznimno važno ulagati oprez prilikom upijanja, a posebice dijeljenja informacija stečenih kroz ove i slične kanale.

genocida kako bi se ukazalo na šarolik spektar antropoloških perspektiva koje se mogu koristiti pri proučavanju ovakvih i sličnih fenomena u društvenoj povijesti. Treći i posljednji dio ovoga rada bio je posvećen analizi naslovnih fotografija i pripadajućih naslova na odabranim primjerima članaka objavljenih u hrvatskim medijima tijekom proteklih deset godina.

Kroz navedene primjere je ilustrirano kako postoji određen stereotipni način izvještavanja o Ženama Srebrenice u hrvatskim medijima. S jedne strane je riječ o gotovo isključivom fokusiranju na članice pokreta „Majke enklave Srebrenice i Žepe“, iako je ponekad nejasno je li doista riječ o članicama ili su pak općenito žene s tog područja generalizirane pod pojmom „Majki Srebrenice“. Također je evidentan trend spominjanja dotičnih žena isključivo u kontekstu komemoracije, s iznimkama suđenja ratnim zločincima te pronalazaka posmrtnih ostataka nestalih žrtava. Pri tome su dotične žene ponekad prikazane kao aktivne članice političkog i društvenog života, najčešće u slučajevima pobune protiv relativizacije genocida i pri podizanju optužnica za ratne zločince. S druge strane ih se nerijetko prikazuje i kao bezimene, pasivne članice kolektiva za čiji identitet je kao jedino važno obilježje istaknut relacijski odnos prema poginulim žrtvama. Upravo ovaj dio njihova iskustva se najviše ističe i u naslovima i na naslovnim fotografijama odabranih članaka s obzirom na učestalu upotrebu pojmova poput „bol“, „smrt“, i „tuga“, te kroz upotrebu fotografija na kojima su Žene Srebrenice nerijetko prikazane na „kulisama“ groblja, pognute nad lijesom posmrtnih ostataka bližnjih te s izrazima lica koji prikazuju već spomenutu bol i tugu. Rijetko se pronašao primjer vijesti koji Žene Srebrenice prikazuje u optimističnom raspoloženju ili pak u kontekstu koji nije direktno vezan uz događaje 1995. godine, što dodatno utječe na formiranje specifične slike u javnoj svijesti. Jedan od interesantnih i neočekivanih nalaza se odnosi na učestalost spominjanja bivše hrvatske predsjednice i njezinog odnosa s dotičnim ženama što bi mogao biti povod za buduća istraživanja drugih znanstvenika na tu temu kako bi se dokučilo o čemu je zapravo riječ.

Ovaj diplomski rad predstavlja kulminaciju općih pretpostavki o Ženama Srebrenice u hrvatskom medijskom prostoru te sintezu antropoloških promišljanja koja ukazuju na važnu ulogu antropologije pri bavljenju temama poput genocida, posebice u slučaju gdje postoje preživjele žrtve čije se iskustvo, osjećaji i osobni identiteti trebaju vjerodostojno zabilježiti i interpretirati. Iz tog razloga ovaj rad treba shvatiti tek kao prvu fazu daljnjeg bavljenja ovom temom, dok se u budućnosti planira ostvarivanje direktne komunikacije s dotičnim ženama kako bi im se omogućilo

autentično zapisivanje u javnu svijest i povijesne anale, sa ciljem pokazivanja primjera dobre prakse ostalima kojima se bave sličnim subjektima, bilo kao akademici, istraživači, novinari, umjetnici ili aktivisti.

Jedino kroz holističko pristupanje proučavanju problematike, ali i prezentiranju rezultata, možemo doista utjecati na humanizaciju načina na koje se postupa sa subjektima te pomoći pri sprječavanju izbijanja sličnih okolnosti u budućnosti. Umjetnost i znanost pri tome trebaju nužno surađivati kako bi slika o subjektu bila doista vjerodostojno prenesena u percepciju javnosti te kako bi se moć vizualne reprezentacije iskoristila u pozitivne svrhe. Iz tog razloga su preliminarni rezultati istraživanja o Ženama Srebrenice u hrvatskom medijskom prostoru reprezentirani u obliku vizualnih kolaža na zajedničkoj izložbi „Periferne povijesti“ u Galeriji Spot, a isti se provlače i kao priloge prilikom objašnjavanja analitičkog procesa. Ipak, pri tome treba istaknuti kako sam svjesna da korištenjem dotičnih vizualnih prikaza zapravo pomažem pri njihovom perpetuiranju unatoč primarnoj namjeri da se ukaže na štetnost dotičnih prikaza. Zbog toga razloga smatram iznimno važnim ostvariti već spomenutu namjeru realizacije druge faze osobnog bavljenja tematikom Žena Srebrenice.

Naposljetku želim istaknuti kako antropologija ima iznimno veliku ulogu u bavljenju ovim temama, ne samo kroz bilježenje autentičnog iskustva subjekata poštujući njihova prava, dostojanstvo i osjećaje te prozivanje onih koji djeluju na suprotan način, već i kroz djelovanje koje za cilj ima promoviranje mira, reparacije i komemoracije dotičnih događaja. No, pri tome antropolozi ne bi trebali nužno djelovati sami ili isključivo iz antropološke perspektive, već bi trebali interdisciplinarno surađivati s područjima poput sociologije, povijesti, filozofije, psihologije, lingvistike i prava, ali i medija i umjetnosti, kao i suvremene tehnologije. Bez dijaloga istraživača i akademika s javnosti na načine koji su interesantni samoj javnosti, naš rad u „kuli bjelokosti“ postaje samom sebi svrha te ne doprinosi daljnjem razvoju društva., već dotičnu ulogu preuzimaju drugi društveni akteri koji potencijalno nemaju ni znanja, ni mogućnosti, ni motivacije poštivati određena načela koja za svrhu imaju pomirenje i prepoznavanje, već djeluju u skladu s osobnim potrebama i političkim pritiscima koji dovode do kompleksne problematike kakvu smo proučavali kroz ovaj rad na primjeru isječaka iz hrvatskih medija na temu Žena Srebrenice.

LITERATURA

ALEXANDER, M, M. BREWER i R. LIVINSTON (2005). „Putting stereotype content in context: image theory and interethnic stereotypes“. *Personality and Social Psychology Bulletin*. Vol. 31, No. 6. Str. 781-794. Preuzeto 18.6.2021. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/15833905/>

ANDERSON, B. (1998). „Nacija: zamišljena zajednica“. Prevele Nata Čengiđ i Nataša Pavlović. Beograd: Biblioteka Episteme.

Avaz.ba (2022). „Milanović o genocidu u Srebrenici: Primam na znanje odluku, ali to nije Kur'an“. Preuzeto 30.10.2022. <https://avaz.ba/region/hrvatska/782573/milanovic-o-genocidu-u-srebrenici-primam-na-znanje-odluku-ali-to-nije-kur-an>

BENSOUSSAN, G. (2010). „Europska strast za genocidom: povijest genocidnih ideja i djela“. Prevela Ivana Franić. Zagreb: TIM Press.

BERGER, M. (2022). „Death of 16-year-old protester adds new fuel to Iran uprising“. *Washington Post*. Preuzeto 15.10.2022. <https://www.washingtonpost.com/world/2022/10/06/iran-protests-nika-shakarami-mahsa/>

BIRN (2012). „BIRN Launches Book on Mladic in the Media“. Preuzeto 15.10.2022. <https://birn.eu.com/uncategorized/birn-launches-book-on-mladic-in-the-media/>

BIRN. „Pressures and Attacks“. Preuzeto 15.10.2022. <https://birn.eu.com/birn-pressures-and-attacks/>

BIRO, M., D. ADJUKOVIĆ, et al (2004). „Attitudes toward justice and social reconstruction in Bosnia and Herzegovina and Croatia“. Str. 183-205. u Stover, E. i H. Weinstein, ur. *My Neighbor, My Enemy (Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity)*. Attitudes toward justice and social reconstruction in Bosnia and Herzegovina and Croatia. Cambridge: Cambridge Press.

BRUJIĆ, M. i M. MILENKOVIĆ (2014). „Prospective Perspective: Visual Anthropology and/as Intangible Cultural Heritage in Serbia“. *Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 51 No. 1, str 55-69. Department of Ethnology and Anthropology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade. Preuzeto 11.6.2022. <https://hrcak.srce.hr/file/182434>

EDWARDS, E. (2015). „Anthropology and Photography: A long history of knowledge and affect“. *Photographies*, Vol. 8, No. 3: *Special Issue: Reasserting presence, Reclamation and Desire*. Str. 235-252. Preuzeto 16.4.2021. <https://www.tandfonline.com/doi/ref/10.1080/17540763.2015.1103088?scroll=top>

FANON, F. „Prezreni na svijetu“. Prevela Vera Frangeš. Zagreb: Stvarnost.

Glas Drine (2020). „Agresori prije 25 godina srušili Čaršijsku džamiju u Srebrenici: I u enklavi je imala veliki značaj“. Preuzeto 15.9.2022. <https://rtvglasdrine.com/vijesti/agresori-prije-25-godina-srusili-carsijsku-dzamiju-u-srebrenici-i-u-enklavi-je-imala-veliki-znacaj/>

- GREENE, C. (2001). „Human remains and psychological impact on police officers: Excerpts from psychiatric observations“. *The Australasian Journal of Disaster and Trauma Studies*. Vol: 2001-2. Preuzeto 20.9.2022. <https://trauma.massey.ac.nz/issues/2001-2/greene.htm>
- HALILOVICH, H. (2019). „Sveprisutna odsutnost nestalih u genocidu: ratne udovice i obitelji bez očeva u bosanskohercegovačkoj dijaspori“. *Migracijske i etničke teme*, Vol. 35, No. 3: 277-295. Preuzeto 11.2.2023. <https://hrcak.srce.hr/clanak/345820>
- Hrvatski ured za fotografiju* (2021). „Najavljujemo pop-up izložbu „Periferne povijesti“ u Galeriji Spot. Preuzeto 15.6.2022. <https://croatian-photography.com/najavljujemo-pop-up-izlozbu-periferne-povijestiu-galeriji-spot/>
- IRMCT*. „About the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia“. Preuzeto 20.6.2022. <https://www.icty.org/en/about>
- KAROVIĆ-BABIĆ, M. (2020). „Historiografija i historijski izvori o genocidu u Srebrenici“. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu. Preuzeto 15.7.2022. https://historiografija.ba/assets/documents/179_Merisa-Karovic-Babic-Srebrenica.pdf
- KLENOVIĆ, Z. (2018). „Genocid u Srebrenici“. Diplomski rad. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Preuzeto 20.1.2021. <https://zir.nsk.hr/islandora/object/hrstud%3A1630/datastream/PDF/view>
- LABAN HILTON, A. (2002). „Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide“. Berkley and Los Angeles: University of California Press.
- LEISTLE, B. (2017), ur. „Anthropology and Alterity: Responding to the Other“. *Routledge Studies in Anthropology*, 32. Routledge Press.
- LEMKIN, R. (1944). „Axis rule in occupied Europe“. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law.
- LIMAYE, Y. (2022). „Ukraine conflict: Russian soldiers raped me and killed my husband“. *BBC News*. Preuzeto 15.4.2022. <https://www.bbc.com/news/world-europe-61071243>
- LINKE, U. (2015). „Anthropology of collective memory“ u: James D. Wright (ur), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Vol 4. Oxford: Elsevier. Str. 181–187. Preuzeto 22.4.2022. https://www.researchgate.net/publication/280576248_Anthropology_of_Collective_Memory
- MARUŠIĆ, B. (2017). „Tumačenje i primjena definicije genocida kroz presude MKSJ-a“. *Polemos* 20, Vol. 1, No.2. Str. 53-82. Preuzeto 22.6.2022. <https://hrcak.srce.hr/file/288042>
- Međunarodna komisija za nestale osobe*. „Srebrenica: istinom i pravdom protiv genocida“. Preuzeto 20.9.2022. <https://www.icmp.int/bs/press-releases/srebrenica-truth-and-justice-are-tools-to-tackle-genocide/>

- MILLIREN, M. (1947). „The U.N. Convention on Genocide“. *World Affairs, Vol. 110, No. 4. Str.* 293-296. World Affairs Institute.
- MORRIS, R., ur (2010). "Can the subaltern speak? Reflections on the history of ideas". New York: Columbia University Press.
- Narodne novine* (2001). „Zakon o Hrvatskoj izvještajnoj novinskoj agenciji“. Hrvatski Sabor. Preuzeto 21.9.2022. <https://www.zakon.hr/z/1263/Zakon-o-Hrvatskoj-izvje%C5%A1tajnoj-novinskoj-agenciji>
- Narodne novine* (2004). „Zakon o medijima“. Hrvatski sabor. Preuzeto 21.9.2022. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2004_05_59_1324.html
- NIKOLIĆ, S. (2016). „Antropologija sećanja i trijumfalni narativ savremenog američkog ratnog filma“. *Antropologija 16, sv.2. Str* 51-67. Preuzeto 20.4.2021. <http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/cc1343668b754e35b383a455c122628e.pdf>
- NOVIC, E. (2016). „The concept of cultural genocide : an international law perspective“. Oxford: Oxford University Press.
- PATRICK, D. (2018). „Reporting Genocide: Media, Mass Violence and Human Rights“. *European Journal of Communication Vol. 33, No. 2. Str.* 289. I.B. Tauris: London. Preuzeto 29.6.2022. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0267323118764465a>
- POLŠEK, D. „Stratifikacija“. U Kregar, *Pravo*. Preuzeto 12.8.2022. https://mudrac.ffzg.hr/~dpolsek/kregar_stratifikacija_pravo_udzbenik.pdf
- Radio Slobodna Evropa* (2021). „U Federaciji BiH 11. jul je Dan Žalosti“. Preuzeto 28.6.2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/u-federaciji-bih-11-juli-je-dan-%C5%BEalosti-/31348182.html>
- Radiosarajevo.ba* (2022). „9 hiljada marama postavljeno u Potočarima: Pogledajte izložbu posvećenu majkama Srebrenice“. Preuzeto 20.9.2022. <https://radiosarajevo.ba/metromahala/kultura/9-hiljada-marama-postavljeno-u-potocarima-pogledajte-izlozbu-posvecenu-majkama-srebrenice/462722>
- RAKIĆ, A. (2021). "Women as means of national (re)production" in *Diskrepancija : studentski časopis za društveno-humanističke teme, Vol. 16 No. 24*. Downloaded 2022/11/07. <https://hrcak.srce.hr/clanak/367974>
- Remarker* (2020). „12 dana sjećanja – Lične priče: Nura Alispahić“. Preuzeto 20.9.2022. <https://remarker.media/prenosimo/12-dana-sjecanja-licne-price-nura-alispahic/>
- RUBY, J. (1981). „Seeing Through Pictures: The Anthropology of Photography“. *Critical Arts Vol 1, No 4. Str.* 3-16. Preuzeto 16.4.2021. https://www.researchgate.net/publication/247470261_Seeing_Through_Pictures_The_Anthropolgy_of_Photography

SARUKKAI, S. (1997). „The OTHER in Anthropology and Philosophy“. *Economic and Political Weekly*, Vol. 32, No. 24. Str. 1406-1409. Preuzeto 16.1.2021. <https://www.jstor.org/stable/4405512>

SAWAT, D. (2011). „Perspectives on Post-Colonial Theory: Said, Spivak and Bhabha“. Sengon: TACS College. Preuzeto 15.3.2021. https://www.researchgate.net/publication/271633479_Perspectives_on_Post-colonial_Theory_Said_Spivak_and_Bhabha

SILVER OCHAYON, S. „Critical Analysis of Photographs as Historical Sources“. *Vad Vashem*. Preuzeto 25.7.2021. <https://www.yadvashem.org/articles/general/critical-analysis-of-photographs.html>

Službeni list Europske unije (2015). „Obilježavanje sjećanja na Srebrenicu: Rezolucija Europskog parlamenta od 9. srpnja 2015. o obilježavanju sjećanja na Srebrenicu“. Preuzeto 28.6.2022. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015IP0276&from=IT>

SPIVAK, G. (1990). „The post-colonial critic: interviews, strategies, dialogues“. London, New York: Routledge. Preuzeto 20.1.2021. [file:///C:/Users/Aurora/Downloads/The%20Post-Colonial%20Critic%20Interviews,%20Strategies,%20Dialogues%20\(Gayatri%20Chakravorty%20Spivak,%20Sarah%20Harasym\)%20\(z-lib.org\).pdf](file:///C:/Users/Aurora/Downloads/The%20Post-Colonial%20Critic%20Interviews,%20Strategies,%20Dialogues%20(Gayatri%20Chakravorty%20Spivak,%20Sarah%20Harasym)%20(z-lib.org).pdf)

SPIVAK, G. (2013). „Diasporas old and new: Women in the transnational world“. *Textual Practice*, Vol. 10, No. 2. Str. 245-269. London: Routledge. Preuzeto 20.1.2021. <file:///C:/Users/Aurora/Downloads/09502369608582246.pdf>

Srebrenica memorial. „Životi iza polja smrti“. Preuzeto 20.10.2022. <https://zivotiizapoljasmrti.srebrenicamemorial.org/>

STOVER, E. and H. WEINSTEIN, editors-in-chief (2004). "My Neighbor, My Enemy (Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity). Attitudes toward justice and social reconstruction in Bosnia and Herzegovina and Croatia". Cambridge: Cambridge Press.

ŠKOKIĆ, T. (2001). „Feministička antropološka kritika: od univerzalizma do razlike“. *Etnološka tribina* 24, Vol 31. Str 5-20. Preuzeto 20.8.2022. <https://hrcak.srce.hr/file/118934>

Un Women (2020). „Intersectional feminism: what it means and why it matters right now“. Preuzeto 15.5.2022. <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/6/explainer-intersectional-feminism-what-it-means-and-why-it-matters>

VUJAČIĆ, L. (2018). „Uloga medija u kreiranju postmodernog identiteta- antropološki pristup“. U *Socioloska Luca* . 2018, Vol. 12 No. 1, Str. 21-31. Preuzeto 18.6.2021. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=ZPdPqWkAAAAJ&citation_for_view=ZPdPqWkAAAAJ:u5HHmVD_u08C

WILLIAMS, P. i L. CHRISMAN (1994). „Colonial Discourse and Post-Colonial Theory“. London: Routledge. Preuzeto 15.3.2021. <https://www.taylorfrancis.com/books/edit/10.4324/9781315656496/colonial-discourse-post->

[colonial-theory-laura-chrisman-patrick-williams?refId=a0aa93e4-7290-4da0-9119-efa1719dca8e&context=ubx](https://www.colonial-theory-laura-chrisman-patrick-williams?refId=a0aa93e4-7290-4da0-9119-efa1719dca8e&context=ubx)

WUERTH, K. (2017). „An Intellectual History of Women Anthropologists: Background, Methods, Ethnography“. *A Senior Capstone Project Presented to the Department of Anthropology*. Preuzeto 10.8.2022.

<https://digitalccbeta.coloradocollege.edu/pid/coccc:28982/datastream/OBJ>

Ženska soba. „Posljedice seksualnog nasilja“. Preuzeto 25.8.2022.

<http://zenskasoba.hr/hr/podrucja-rada/seksualno-nasilje/posljedice-seksualnog-nasilja/>

PRILOZI

HRT

BARBARIĆ, I. (11.7.2020). „Komemoracija u Srebrenici: "Važno je pokazati da razumijemo njihovu bol"“. *HRT*. Preuzeto 22.4.2021. <https://vijesti.hrt.hr/svijet/komemoracija-u-srebrenici-vazno-je-pokazati-da-razumijemo-njihovu-bol-846375>

HRT (25.7.2018). „Komemoracija u povodu smrti Hatidže Mehmedović“. Preuzeto 22.4.2021. <https://vijesti.hrt.hr/svijet/komemoracija-u-povodu-smrti-hatidze-mehmedovic-818552>

HINA (9.7.2018). „BiH: Posmrtni ostaci 35 žrtava genocida ispraćeni u Srebrenicu“. *HRT*. Preuzeto 22.4.2021. <https://vijesti.hrt.hr/svijet/bih-posmrtni-ostaci-35-zrtava-genocida-ispraceni-u-srebrenicu-818458>

HRT (2012). „Majke Srebrenice tuže UN“. Preuzeto 22.4.2021. (napomena: u međuvremenu je poveznica postala nedostupna jer je članak uklonjen iz arhive)

Večernji list

Večernji list (5.11.2019). „Prosvjed bošnjačkih udruga zbog Nobelove nagrade Handkeu“. Preuzeto 29.4.2021. <https://www.vecernji.hr/vijesti/prosvjed-bosnjackih-udruga-zbog-nobelove-nagrade-handkeu-1357226>

Večernji list (20.3.2019). „Pogledajte prvu reakciju obitelji žrtava iz Srebrenice na presudu Karadžiću“. Preuzeto 29.4.2021. <https://www.vecernji.hr/vijesti/bosnjaci-ne-kriju-zadovoljstvo-presudom-tako-je-trebalo-odmah-biti-1307983>

Večernji list (23.7.2018). „Dodik ne želi otkrivanje identiteta zločinaca: Izvješće o Srebrenici treba 'doraditi'“. Preuzeto 29.4.2021. <https://www.vecernji.hr/vijesti/dodik-ne-zeli-otkrivanje-identiteta-zlocinaca-izvjesce-o-srebrenici-treba-doraditi-1260097>

Večernji list (11.3.2018). „Dodiku najveće priznanje Srebrenice, Bošnjaci bojkotirali dodjelu“. Preuzeto 29.4.2021. <https://www.vecernji.hr/vijesti/dodiku-najvece-priznanje-srebrenice-bošnjaci-bojkotirali-dodjelu-1231833>

Večernji list (20.1.2018). „Predsjednica Kolinda Grabar-Kitarović smirila bošnjačko-hrvatske tenzije u BiH“. Preuzeto 29.4.2021. <https://www.vecernji.hr/vijesti/kolinda-grabar-kitarovic-bih-sarajevo-1221018>

Večernji list (17.1.2018). „Majke Srebrenice s Grabar-Kitarović, za njih je i dalje 'kraljica Balkana'“. Preuzeto 29.4.2021. <https://www.vecernji.hr/vijesti/majke-srebrenice-zahvalile-se-predsjednici-grabar-kitarovic-za-njih-je-i-dalje-kraljica-balkana-1220550>

Večernji list (23.1.2017). „Žene Srebrenice o presudi Mladiću: Sad možemo tužiti Srbiju i RS“. Preuzeto 23.11.2017. <https://www.vecernji.hr/vijesti/zene-srebrenice-o-presudi-mladicu-sad-mozemo-tuziti-srbiju-i-rs-1209463>

Večernji list (4.7.2017). „Napadnuta predsjednica 'Majki Srebrenice'“. Preuzeto 29.4.2021. <https://www.vecernji.hr/vijesti/majke-srebrenice-munira-subasic-napad-1180556>

Večernji list (16.10.2015). „Žene iz Srebrenice posjetile Vukovar“. Preuzeto 29.4.2021. <https://www.vecernji.hr/vijesti/zene-iz-srebrenice-posjetile-vukovar-1031081>

Večernji list (15.7.2015). „Dabogda bilo više ovakvih kao što je Kolinda!“. Preuzeto 29.4.2021. <https://www.vecernji.hr/vijesti/kolinda-grabar-kitarovic-i-nasa-je-kraljica-ne-samo-hrvatske-nego-i-bih-1014441>

Večernji list (11.7.2015). „Preda mnogim su usamljenost i bol preživjelih kao i obitelji svih žrtava...“. Preuzeto 29.4.2021. <https://www.vecernji.hr/vijesti/grabar-kitarovic-u-srebrenici-preda-mnogim-su-usamljenost-i-bol-prezivjelih-kao-i-obitelji-svih-zrtava-1014312>

Večernji list (10.4.2013). „Izbacili je iz UN-a zbog natpisa 'Republika Srpska, genocidna'“. Preuzeto 29.4.2021. <https://www.vecernji.hr/vijesti/izbacili-je-iz-un-a-zbog-natpisa-republika-srpska-genocidna-537071>

Večernji list (9.10.2012). „Majke Srebrenice tuže UN: Suodgovoran je za genocid“. Preuzeto 29.4.2021. <https://www.vecernji.hr/vijesti/majke-srebrenice-tuze-un-suodgovoran-je-za-genocid-462291>

Večernji list (3.6.2011). „Suze i kletve srebreničkih žrtava na prvom pojavljivanju R. Mladića“. Preuzeto 29.4.2022. <https://www.vecernji.hr/vijesti/suze-i-kletve-srebrenickih-zrtava-na-prvom-pojavlivanju-r-mladica-296023>

Večernji list (3.9.2010). „Srebreničke majke potjerale generala Morillona iz Potočara“. Preuzeto 29.4.2021. <https://www.vecernji.hr/vijesti/srebrenicke-majke-potjerale-general-a-morillona-iz-potocara-186629>

N1 Hrvatska

FENA (11.3.2019). „Majke Srebrenice ogorčene okupljanjem pripadnika Ravnogorskog pokreta“. *NI Hrvatska*. Preuzeto 22.4.2021. <https://n1info.hr/regija/a376606-majke-srebrenice-ogorcene-okupljanjem-pripadnika-ravnogorskog-pokreta/>

RAMLJAK, A. (17.1.2018). „Majke Srebrenice: Grabar Kitarović i dalje kraljica Balkana“. *NI Hrvatska*. Preuzeto 22.4.2021. <https://n1info.hr/video/info/a274333-majke-srebrenice-grabar-kitarovic-i-dalje-kraljica-balkana/>

KOJIĆ, N. (9.1.2016). „Majke Srebrenice: Mi smo platili cijenu vaše "republike". *NI Hrvatska*. Preuzeto 22.4.2021. <https://n1info.hr/regija/a95842-majke-srebrenice-mi-smo-platili-cijenu-vase-republike/>

Anadolija (18.3.2015). „Majke Srebrenice: 'Više ne vjerujemo u sudove'“. *NI Hrvatska*. Preuzeto 22.4.2021. <https://n1info.hr/regija/a36479-majke-srebrenice-vise-ne-vjerujemo-u-sudove/>

N1 Hrvatska (30.1.2015). „Majke Srebrenice: "Svi su trebali dobiti doživotnu kaznu"“. *NI Hrvatska*. Preuzeto 22.4.2021. <https://n1info.hr/regija/a25869-majke-srebrenice-svi-su-trebali-dobiti-dozivotnu-kaznu/>

KOJIĆ, N. (12.11.2014). „Majke Srebrenice zgrožene su dočekom Vojislava Šešelja“. *NI Hrvatska*. Preuzeto 22.4.2021. <https://n1info.hr/regija/a9661-majke-srebrenice-o-seselju-nitkone-brine-o-zrtvama-svi-se-brinu-samo-o-zlocincima/>

24sata

ČADA, A. (11.7.2020). „Bolna fotografija: Došla je reći tati na grob da je diplomirala“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/bolna-fotografija-dosla-je- reci-tati-na-grob-da-je-diplomirala-705225>

KRNETIĆ, S. i V. BEGIĆ (11.7.2020). „Sramota svijeta! U Srebrenici dopustili pokolj 8000 dječaka i muškaraca, a nisu ni trepnuli“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/sramota-svijeta-u-srebrenici-dopustili-pokolj-8000-djecaka-i-muskaraca-a-nisu-ni-trepnuli-705105>

HINA (10.7.2020). „Čelnici EU-a o Srebrenici: Trebamo priznati patnje drugih“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/celnici-eu-a-o-srebrenici-trebamo-priznati-patnje-drugih-705089>

HINA (10.7.2020). „Udovice Srebrenice ne nalaze mir: 'Milovala sam sina po kosi i rekla da ga neću ostaviti'“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/udovice-srebrenice-ne-nalaze-mir-milovala-sam-sina-po-kosi-i-rekla-da-ga-necu-ostaviti-704957>

HINA (7.2.2020). „U Srebrenici se očekuje pokop još stotinu žrtava genocida“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/u-srebrenici-se-ocekuje-pokop-jos-stotinu-zrtava-genocida-674621>

HINA (11.10.2019). „Preminuo je Milan Bogdanović, optužen za zločine u Srebrenici“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/preminuo-je-milan-bogdanovic-optuzen-za-zlocine-u-srebrenici-653078>

HINA (11.7.2019). „Komemoracija u Srebrenici: 'Spriječimo revizije povijesti'“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/komemoracija-u-srebrenici-sprijecimo-revizije-povijesti-639052>

ASIPI, E. (11.7.2019). „Zločini u Srebrenici su najgora zvjerstva u ljudskoj povijesti“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/zlocini-u-srebrenici-su-najgora-zvjerstva-u-ljudskoj-povijesti-638978>

HINA (1.2.2019). „Nizozemska nije kriva za smrt 300 muslimana u Srebrenici“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/nizozemska-nije-kriva-za-smrt-3000-muslimana-u-srebrenici-612009>

24sata.hr (24.7.2018). „Čitam umrla Hatidža, tko li će ju sahraniti, muž ili sinovi“. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/citam-umrla-hatidza-tko-li-ce-ju-sahraniti-muz-ili-sinovi-583511>

24sata.hr (11.7.2018). „Krv je tekla ulicama, a leševi plivali Drinom. Ubijali su sve“. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/krv-je-tekla-ulicama-a-lesevi-plivali-drinom-ubijali-su-sve-581740>

HINA (11.7.2018). „Stiže 30.000 ljudi: Dan kada je ubijeno više od 8.000 Bošnjaka“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/stize-30-000-ljudi-dan-kada-je-ubijeno-vise-od-8-000-bosnjaka-581732>

HINA (9.7.2018). „BiH: Ostaci 35 žrtava genocida 1995. ispraćeni u Srebrenicu“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/bih-ostaci-35-zrtava-genocida-1995-ispraceni-u-srebrenicu-581434>

HINA (8.7.2018). „Sudionici 'Marš mira' pješacit će od Tuzle sve do Srebrenice“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/sudionici-mars-mira-pjesacit-ce-od-tuzle-sve-do-srebrenice-581288>

HINA (8.2.2018). „Dužnosnik UN-a: 'Nedopustivo je nijekati genocid u Srebrenici'“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/duznosnik-un-a-nedopustivo-je-nijekati-genocid-u-srebrenici-559972>

HINA (28.12.2017). „Optužba za genocid: Muškarce su strijeljali, a djevojke silovali“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/optuzba-za-genocid-muskarce-su-strijeljali-a-djevojke-silovali-554326>

HINA (8.12.2017). „SAD će ga deportirati: Bio je sudionik masakra u Srebrenici“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/sad-ce-ga-deportirati-bio-je-sudionik-masakra-u-srebrenici-551650>

24sata.hr (22.11.2017). „Suze, bol i veliki pljesak: Majke Srebrenice dočekale presudu“. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/suze-bol-i-veliki-pljesak-majke-srebrenice-docekale-su-presudu-549391>

BILEŠIĆ, R. (22.11.2017). „Ubili su sve koji nisu bili Srbi, a žene i djevojčice su silovali“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/ubili-su-sve-koji-nisu-bili-srbi-a-zene-i-djevojci-ce-su-silovali-549261>

BEGIĆ, V. i V. GUBO (11.7.2017). „Moramo naći mir, da niti jedna majka više ne traži kosti djece“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/dan-sjecanja-u-srebrenici-se-za-stotinama-jos-uvijek-traga-531786>

HINA (10.7.2017). „Marš mira!: Više od pet tisuća ljudi stiglo je na komemoraciju“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/mars-mira-vise-od-pet-tisuca-ljudi-stiglo-je-na-komemoraciju-531868>

24sata.hr (9.3.2017). "Sud u Haagu odbio zahtjev za reviziju presude protiv Srbije“. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/sud-u-haagu-odbio-zahtjev-za-reviziju-presude-protiv-srbije-515062>

Večernji.hr (13.7.2015). „Dabogda bilo više ovakvih kao što je Kolinda, kraljica Balkana“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/dabogda-bilo-vise-ovakvih-kao-sto-je-kolinda-kraljica-balkana-428028>

RENDULIĆ, M. (11.7.2015). „Majke Srebrenice' Kitarović: „Dobro došla kraljice Balkana““. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/na-komemoraciji-u-srebrenici-ocekuje-se-barem-50000-ljudi-427764>

ŽIVKO, I. (16.7.2014). „Sud odlučio: Nizozemci krivi za smrt 300 ljudi u Srebrenici“. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/sud-odlucio-nizozemci-krivi-za-smrt-300-ljudi-u-srebrenici-376103>

24sata.hr (9.7.2014). „Pristaše Ratka Mladića napali su 'Žene u crnom' i bicikliste“. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/pristase-ratka-mladica-napali-su-zene-u-crnom-i-bicikliste-374986>

VLM (13.7.2013). „Majke Srebrenice sukobile se s policijom“. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/majke-srebrenice-policija-nas-je-udarala-zene-su-povrijeene-323566>

GVARDIOL, T. (9.10.2012). „Majke Srebrenice' dižu tužbu: 'Za genocid je odgovoran i UN““. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/majke-srebrenice-dizu-tuzbu-za-genocid-je-odgovoran-i-un-284680>

ANIĆ-BOŽIĆ, A., M. PERIĆ i A. MIRKO (26.5.2011). „Mladić mi je sina istrgnuo iz ruku, želim svjedočiti u Haagu““. *24sata.hr*. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/mladic-mi-je-sina-istrгнуo-iz-ruku-zelim-svjedociti-u-haagu-222246>

24sata.hr. (10.4.2009). „Odvjetnik: Vjerodostojnost UN-a u Srebrenici upitna“. Preuzeto 15.4.2021. <https://www.24sata.hr/news/odvjetnik-vjerodostojnost-un-a-u-srebrenici-upitna-111588>

PRIKAZI

Prikaz 1 Kolaž ukupnog broja obrađenih članaka	33
Prikaz 2 Kolaž ukupnog broja obrađenih članaka sa slabije otisnutim vijestima koje su objavljene u komemorativnom periodu.....	35
Prikaz 3 fotografije Žena Srebrenice u aktivnoj političkoj ulozi (gore lijevo: HRT, 2012; dolje lijevo: N1, 2019; gore desno: Večernji list, 2019; dolje desno: 24sata, 2016).....	38
Prikaz 4 Kolaž ukupnog broja obrađenih članaka sa slabije otisnutim fotografijama snimljenim na groblju	39
Prikaz 5 Kolaž fotografija Žena Srebrenice u hrvatskim medijima sa zajedničkim motivom lijesova.....	40
Prikaz 6 tipične fotografije uplakanih žena na grobovima poginulih članova obitelji	42
Prikaz 7 Slavlje povodom presude Mladiću	43
Prikaz 8 slavlje povodom presude Karadžiću	43
Prikaz 9 Način izvještavanja o odnosu Žena Srebrenice i Grabar-Kitarović (Rendulić, 2015).....	44
Prikaz 10 Žene Srebrenice prikazane u aktivnoj političkoj ulozi	46
Prikaz 11 Grabar-Kitarović (Večernji list, 2018)	47
Prikaz 12 Dodik (Večernji list, 2018)	47
Prikaz 13 naslovi i naslovne fotografije svih analiziranih članaka objavljenih od strane HRT-a	48
Prikaz 14 Naslovi i naslovne fotografije analiziranih članaka objavljenih od strane N1 (gore lijevo: N1, 2014; sredina lijevo: N1, 2015; dolje lijevo: Anadolija, 2015; gore desno: N1, 2016; sredina desno: Ramijak, 2018; dolje desno: FENA, 2019)	50
Prikaz 15 primjeri direktnog jezika u medijskom prenošenju događaja u Srebrenici.....	51
Prikaz 16 Primjer loše prakse u medijskom izvještavanju o preminuloj predsjednici "Majki Srebrenice" (24sata, 2018).	52
Prikaz 17 Primjer dobre prakse izvještavanja s naglaskom na individualni identitet Žene Srebrenice (Čada, 2020)	52
Prikaz 18 Rezultat upita o analizi diskursa o Srebrenici na temelju naslova odabranih članaka - test pitanje (ChatGPT, 9.2.2023.).....	54
Prikaz 19 Rezultat upita o analizi diskursa o Majkama Srebrenice na temelju naslova odabranih članaka (ChatGPT, 9.2.2023.).....	54
Prikaz 20 Rezultat upita o analizi medijskog diskursa o Majkama Srebrenice u Hrvatskoj (ChatGPT, 9.2.2023.)	55
Prikaz 21 Rezultat upita o usporednoj analizi medijskog diskursa o Majkama Srebrenice u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni i Hercegovini (Chat GPT, 9.2.2023.).....	56
Prikaz 22 Rezultat upita o diskursu o Majkama Srebrenice na društvenim mrežama (ChatGPT, 9.2.2023.)	57
Prikaz 23 "Oblačić riječi" koji prikazuje 50 najučestalijih sintagmi u analiziranim člancima.	58

SAŽETAK

Ovaj diplomski rad obrađuje tematiku medijske reprezentacije analitičke kategorije Žena Srebrenice, kao primjera “podređene” povijesno-društvene skupine. Istraživanje sekundarne građe u obliku naslova medijskih članaka i naslovnih fotografija je inspirirano radom postkolonijalne teoretičarke Gayatri Spivak i nadopunjeno teorijom iz antropologijom medija, vizualnom antropologijom, antropologijom genocida te srodnim poddisciplinama društvenih i političkih znanosti koje mogu ponuditi tumačenje fenomena poput stereotipizacije, reprezentacije Drugih i senzacionalizma, ali i ukazati na važnost etičkog medijskog izvještavanja te institucionalizacije memorijalizacije. Okosnicu istraživanja čini 56 odabranih članaka objavljenih od strane četiri popularne medijske kuće u Hrvatskoj kroz period od deset godina kako bi se lakše uočili potencijalni trendovi s obzirom na datume i povode objavljivanja članaka, učestalih sintagmi korištenih u naslovima, ali i iskazanih emocija, razine agencije i osobnog identiteta žena prikazanih na naslovnim fotografijama te lokacije na Kojima su iste snimljene. S obzirom na vizualni karakter proučavanog predmeta, rad je prožet ilustrativnim primjerima radi lakšeg razumijevanja. Preliminarni rezultati analize objavljeni su u obliku grupne izložbe kako bi se šira javnost upoznala s problematikom prezentacije Žena Srebrenice u hrvatskim medijima, dok se latentno ukazalo na kreativni potencijal u antropološkom radu.

KLJUČNE RIJEČI: Žene Srebrenice, antropologija genocida, vizualna antropologija, antropologija medija, postkolonijalna teorija

SUMMARY

This paper is focused on media representation of an analytical category of Women of Srebrenica as an example of a “subaltern” socio-historical group. Research of secondary sources in the form of article titles and corresponding featured photographs was inspired by the work of post-colonial theorist Gayatri Spivak, and then further developed with the help of theories such as anthropology of media, visual anthropology, anthropology of genocide, and other similar disciplines in the field of social and political science that could provide explanation on the phenomenon of stereotyping, representation of Others, and sensationalism. Those theories were also used to showcase the importance of ethical journalism, and the institutionalization of memorialization. Research was conducted on the sample of 56 articles published by four different Croatian media houses in the time frame of ten years to find out potential trends considering the publishing dates, motives for publishing, and frequently used phrases in the titles, while also paying attention to emotions, agency, and personal identity of Women of Srebrenica, and location in featured photographs. Considering the visual analysis element of this research, it was proper to use illustrative example for easier understanding of the subject. Preliminary results of this research were published as a part of joined gallery exhibit to introduce to the public the problem of presentation of Women of Srebrenica in Croatian media, while simultaneously showing the creative potential of anthropological work.

KEY WORKS: Women of Srebrenica, anthropology of genocide, visual anthropology, anthropology of media, post-colonial theory.